

Kültürel Miras Etki Değerlendirme (KÜMED) Kavramı, Uluslararası Yaklaşımlar ve Uygulamalar: Türkiye’de KÜMED Uygulanabilirliğinin İrdelenmesi

Cultural Heritage Impact Assessment (HIA), International Approaches and Practices:
Examining the Applicability of HIA in Turkey

Burcu CAN ÇETİN,¹ Nuran ZEREN GÜLERSOY²

EXTENDED ABSTRACT

Heritage impact assessment (HIA)¹ which is a new important tool to establish the balance development proposals within the processes of conservation and management of cultural properties, has shown remarkable progress since its differentiation from environmental impact assessment (EIA) in the early 2000s. Various HIA guidelines and principles among which UNESCO World Heritage Centre and ICOMOS take attention have been published by international institutions and organisations to strengthen the sustainability of cultural properties. While Turkey has followed the improvements in the E.U. and the U.S. where the integration of these guidelines has enhanced HIA are integrated the integration of these guidelines into countries' legislation has contributed extensively to HIA practices put HIA into force in Turkey is still an outstanding question. Therefore, this study aims to describe a general HIA framework for Turkish conservation sites based on the international approaches and cases from E.U. countries and the U.S. The proposed framework includes a national conservation strategy for Turkey, a conservation-HIA-planning system design connected by HIA, and procedures and processes for an effective HIA. As the impact assessment refers not only to a legal procedure but also a technical tool, the study's methodology comprises literature research on the history of HIA and its evolution in Turkey, recent international perspectives of HIA, and examination of six case studies, two of which are from Turkey. Four cases from developed countries that represent innovative approaches to HIA are chosen based on their applicable regulations concerning HIA in Turkey and their impact assessment process and methodology. Turkish cases, on the other hand, exemplify how international HIA frameworks have been treated. It is crucial to see examples from developed countries that offer different HIA frameworks in addition to the ICOMOS' HIA Guidance for internationally listed cultural heritage. In this context, the paper begins with a brief introduction and continues with the conceptual explanation of HIA and case studies, respectively; Heritage Impact Assessment of Liverpool Waters, Heritage Impact Assessment Study of Proposed Spatial Plans on the Mill Network at Kinderdijk-Elshout, Heritage Impact Assessment of York Local Plan, and Heritage Impact Assessment for the Statue of Liberty New Museum Construction. In addition to their general HIA approaches, the scale and characteristics of the cultural heritage expected to be affected by the developments have been considered. The main theme of the third part includes the current relationship between cultural heritage and impact assessment practices in Turkey. Two HIA cases from Turkey, Golden Horn Metro Crossing Bridge and Euroasia Tunnel, are examined and evaluated. When all cases from E.U., the U.S., and Turkey's HIA challenges are considered together, it is seen that there are many problems to be solved for a more effective HIA. Linked with the Turkish challenges, these problems are evaluated, and recommendations are provided under three headlines: the gap in the Turkish legislation-Turkish National Conservation Strategy, the adaptation of international principles-HIA defined in the Turkish conservation-impact assessment mechanism, connection issues between theory and practice of HIA – A New Improved Process for HIA studies. In order to propose a robust HIA framework for Turkish conservation areas, it is found out that there is an urgent need for radical changes in planning, conservation, and impact assessment regulations as experienced in England and the Netherlands cases. This is described by the general conservation strategy for the whole country, grounded on Turkish cultural property descriptions. Similarly, each law or procedure within these three disciplines should be interconnected and integrated by putting innovative approaches into the planning system. As seen in the U.S. cases, although impact assessment and conservation could be connected via guidance on the actor relations, for an effective process, HIA should be built parallel to both conservation-management of cultural heritage and decision-making process of policies, plans, and projects. Therefore, the proposed HIA flowchart and its impact assessment phases constitute a more extensive process that includes three mechanisms to be managed by features of any conservation area. Inspired by the technical principles of ICOMOS HIA Guidance, evaluated legal systems, and considering the scales of cultural heritage, this study supports HIA theory and practice by declaring it as an integration instrument when it puts the cultural property in the centre.

Keywords: CHIA; conservation; cultural heritage; HIA; impact assessment.

¹Istanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Doktora Programı, İstanbul

²FMV Işık Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul

Başvuru tarihi: 17 Mayıs 2021 - Kabul tarihi: 18 Ekim 2021

İletişim: Burcu CAN ÇETİN. e-posta: cancelin.burcu@gmail.com

ÖZ

Kültür varlıklarının korunması ve yönetilmesi süreçlerinde, koruma ile gelişme önerileri arasında denge kurulmasında yeni ve önemli bir araç olarak tanımlanan kültürel miras etki değerlendirme (KÜMED) konusu, 2000'li yılların başında çevresel etki değerlendirmeden ayrılarak geliştirilmeye başlanmıştır. “The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)” Dünya Miras Merkezi ve “International Council on Monuments and Sites (ICOMOS)” başta olmak üzere, kültür varlıklarının sürdürülebilirliğinin güçlendirilmesi hedefiyle birçok uluslararası kurum ve kuruluş tarafından çeşitli KÜMED rehberleri ve ilkeleri yayımlanmıştır. Son yıllarda Türkiye'nin yakından izlediği Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, bu rehberlerin ülke mevzuatlarıyla bütünleştirilerek uygulanması uluslararası koruma literatürüne ve etki değerlendirme pratiklerine geniş katkılar sunmaktadır. Türkiye'de de KÜMED'in, mevcut koruma-etki değerlendirme-planlama sistemi içinde nasıl konumlandırılacağı tartışılmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada, KÜMED ile ilgili uluslararası yaklaşımlardan ve örnek uygulamalardan yapılan çıkarımlarla Türkiye'deki kültür mirası ve etki değerlendirme ilişkisinin kurulabilmesi için benimsenmesi gereken KÜMED ilkeleri tanımlanmaktadır. Bu bağlamda; KÜMED kavramı açıklanmakta, günümüzdeki uluslararası çevresel etki değerlendirme yaklaşımlarında da görülen “proje” ya da “gelişme” odaklı perspektiften önemli ölçüde uzaklaşan, uluslararası koruma kurumlarının KÜMED yaklaşımlarına yer verilmektedir. Çalışmada ayrıca, gelişmiş ülkeler arasından KÜMED'e yenilikçi yaklaşımlar sunan ve Türkiye'de KÜMED'in geliştirilmesine katkı sağlayabilecek nitelikte çeşitlenen dört yurt dışı deneyimi olan Liverpool, Kinderdijk-Elshout, York Kenti Planı ve Özgürlük Anıtı örnekleri karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Uluslararası KÜMED yaklaşımları bağlamında Türkiye'de hazırlanmış KÜMED uygulamalarından sayılabilecek olan Haliç Metro Geçiş Köprüsü ve Avrasya Tüneli Türkiye'deki KÜMED sorunlarına dikkat çekilerek incelenmiştir. Ele alınan KÜMED uygulamalarının hepsinin öne çıkan nitelikleri ve güçlü özellikleri çerçevesinde Türkiye için ulusal bir koruma stratejisinin ihtiyacının yanı sıra; koruma-KÜMED-planlama sisteminin yeniden kurgulanarak bütünleştirilmesi gerekliliği vurgulanarak Türkiye'de uygulanabilir bir KÜMED için temel ilkeler geliştirilmiştir.

Anahtar sözcükler: etki değerlendirmesi; kültür mirası etki değerlendirme; kültürel miras; miras etki değerlendirmesi.

Giriş

Kent ve bölge planlama çalışmalarının analiz ve sentez aşamalarıyla doğrudan bağlantılı olan “etki değerlendirme” konusu; 1960'lı yıllarda planlama önerilerinin doğal çevre üzerinde yarattığı olumsuzlukları azaltmak amacıyla çevresel planlama (environmental planning) ve doğa korumanın bir parçası olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) gündeme getirilmiştir. Planlamanın büyüme odaklı gelişimini, doğal kaynaklara göre yeniden düşünmeyi ve kurgulamayı savunan etki değerlendirme; “sürdürülebilirlik” kavramı çerçevesinde doğal varlıkların yanı sıra sosyo-ekonomik ve kültürel değerlerin geleceğe aktarılmasında da önemli bir araç olarak görülmüştür. “Mevcut veya önerilen bir eylemin gelecekteki sonuçlarını belirleme süreci” (Partidario, 2012, s. 1) anlamına gelen etki değerlendirme; günümüze gelişme önerilerinden ya da müdahalelerinden etkilenen çevrenin özelliklerine bağlı olarak çeşitlenerek gelmiştir. Buna karşın, yapıyı çevrenin kültürel geçmişini yansıtan kültür varlıklarının (çevresel) etki değerlendirmeye konu edilmesi 2000'li yıllara rastlamaktadır.

1999 tarihli Burra Tüzüğü aracılığıyla miras korumada “kültürel önem” ve “yönetim” kavramlarının öne çıkarılmasıyla; koruma disiplini, planlama ve etki değerlendirme ile “değişimin yönetilmesi” amacı altında buluşmuştur (Australia ICOMOS, 1999). Planlamada, mevcut kent dokusunda değişim öngören dönüşüm projelerinin artmasıyla birlikte, tarihi çevrelere önerilen müdahaleler karşısında,

etki değerlendirme yoluyla gelişme-koruma dengesinin kurulmasına ihtiyaç duyulmuş; “The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)”nun dünya miras alanları koruma yaklaşımları içinde kültürel miras etki değerlendirme (KÜMED) tanımlanarak (ICOMOS, 2011) küresel ölçüğe yayılmış, ülke mevzuatlarına uyarlanarak farklı şekillerde uygulanır olmuştur.²

Türkiye gibi çok katmanlı tarihi çevreler barındıran ve kentsel dönüşüm ve gelişme süreçlerini hızlı yaşayan ülkelerde ise; KÜMED'in nasıl bir çerçevede etkin değişim yönetimi sağlayacağı bilinmemektedir. Bununla birlikte, günümüz KÜMED yaklaşımlarının uluslararası ölçekte farklı rehberler ve ilkelerden oluşması; Türkiye'nin yakından takip ettiği Kıta Avrupası'nda, özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde³ ve etki değerlendirmede öncü olan ABD'de gerçekleştirilen KÜMED pratiklerinin; miras koruma katkılarının değişiklik göstermesi, KÜMED'in planlama ve koruma ilişkilerini zayıflatmakta ve KÜMED'in uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmanın amacını; KÜMED'in planlama ve koruma⁴ arasında kurduğu güçlü ve zayıf bağların ortaya çıkarılması ve uluslararası KÜMED yaklaşımlarının Türkiye'de uygulanabilmesi için bir ilkeler çerçevesi önerilmesi oluşturmaktadır.

² ICOMOS Dünya Mirası Kültür Varlıkları İçin Etki Değerlendirmesi Rehberi, 2010 yılında taslak olarak yayımlanmasından itibaren; UNESCO Dünya Miras Merkezi talepleriyle dünya mirası kültür varlıklarını tehdit eden eylemler için kullanılmaktadır.

³ Türkiye'nin AB'ye aday olmasına bağlı olarak AB'nin ÇED ve ŞÇD Direktiflerini ülke mevzuatına uyarlaması çalışmaları nedeniyle bu konuya önem verilmiştir. Türkiye mevzuatının bu bağlamdaki eksiklikleri üzerine birçok araştırma ve yayın bulunmaktadır.

⁴ “Koruma” kültür mirası literatüründe “conservation”u karşılması ve uluslararası kurumlarca bu şekilde kullanılması nedeniyle bu makalede “kültür mirası koruma”yı ifade etmektedir.

¹ Kısaltma olarak HIA, etki değerlendirme literatüründe health impact assessment'a karşılık gelmesi nedeniyle; kültür mirası etki değerlendirme için kimi zaman CHIA (cultural heritage impact assessment) kısaltması da kullanılmaktadır.

Türkiye’de mevcut koruma-etki değerlendirme-planlama sistemi içinde KÜMED’in uygulanabilirliğinin araştırılması için, uluslararası KÜMED yaklaşımlarının seçilen örneklerdeki ülke koruma, planlama ve etki değerlendirme mekanizmasının şekillendirilmesindeki yeri araştırılmış ve bu alanda öne çıkan örnek KÜMED pratiklerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda; araştırma KÜMED kavramının açıklanmasıyla başlamaktadır. Uluslararası yaklaşımlarda, çevresel etki değerlendirme (ÇED) yaklaşımlarında görülen “proje” ya da “gelişme” odaklı perspektiften önemli ölçüde uzaklaşan, uluslararası koruma kurumlarının KÜMED yaklaşımlarına dikkat çekilmiştir. Ardından, koruma tabanlı KÜMED çerçevesini küresel ölçekte dünya miras alanları üzerinden çizen “International Council on Monuments and Sites (ICOMOS)” rehberi ve ülke mevzuatına göre gerçekleştirilmiş dört KÜMED deneyimi değerlendirilmiştir.

ICOMOS Rehberi doğrultusunda hazırlanmış olan KÜMED örneklerinden Livepool’da, kentsel nitelikli koruma alanlarında karma kullanımlı ve yoğunluklu dönüşüm öneren bir proje ele alınmış; Kinderdijk-Elshout’da kırsalda, kültürel peyzaj alanında karşılaşılan koruma sorunlarına önerilen çözümler ve turizm etkisi araştırılmıştır. Ülke yasal sistemi içinde kurgulanan KÜMED mekanizması yoluyla gerçekleştirilen York kenti planı, kent bütününde önerilen stratejik planın mekânsal politikaları ile arazi kullanımlarını değerlendiren bir örnek olarak değerlendirilmiş, Özgürlük Anıtı yeni müze önerisinde ise mimari ölçekte çağdaş bir tasarımın kültür mirası ve kent manzarasıyla ilişkisi incelenmiştir.

Benzer şekilde Türkiye’den biri uluslararası finans kurumlarının çevresel ve sosyal politikalarına bağlı olarak, diğeri ise UNESCO Dünya Miras Merkezi (DMM) talebiyle hazırlanan Avrasya Tüneli ve Haliç Metro Geçiş Köprüsü etki değerlendirme uygulamaları ele alınmıştır. Uluslararası rehberler, örnek KÜMED incelemeleri ve Türkiye pratiklerinden yola çıkılarak; Türkiye’de uygulanabilir bir KÜMED için temel ilkeler geliştirilirken bunların küresel ölçekte KÜMED pratiklerinin iyileştirilmesi için kullanılması da ön görülmüştür.

Kültürel Miras Etki Değerlendirme (KÜMED) Kavramı, Uluslararası Yaklaşımlar ve Uygulamalar

Etki değerlendirme, Avrupa Komisyonu (European Commission, 2009, s. 4) tarafından “hazırlanmakta olan bir politika önerisi için izlenmesi gereken analitik adımlar bütünü olup, politik karar vericilere, olası politika seçeneklerinin etkilerini göz önünde bulundurarak, seçeneklerin avantajları ve dezavantajları hakkında bulgular sunan bir süreç” olarak tanımlanmaktadır. Daha çok ÇED ile ilişkilendirilerek çevresel açıdan potansiyel zararları olması beklenen bir projenin etkilerinin bilimsel araştırma ve halk katılımına dayandırılarak değerlendirildiği devlet kontrolündeki bir

prosedür (Koivurova, 2011, s. 15) olarak da bilinmektedir. Sanılanın aksine, etki değerlendirme tek bir yöntem olmayıp, uygulamaya yönelik bir planlama ve koruma aracı niteliği göstermekte, birçok alt aşama ve bu aşamalarda kullanılan yöntemlerden meydana gelmektedir (Özer, 1996).

Doğal çevre ile yapılı çevre arasında geleneksel olarak kurulan bağları günümüze taşıyan kültürel miras çevreleri için ise KÜMED kavramı; kültür varlıklarının yönetilmesi ile kentsel ve bölgesel planlama politikalarını birleştiren pro-aktif bir aracı (Kloos, 2017) ifade etmektedir. Etkilenen çevrenin kültür mirası olduğu durumlarda “kültürel önem” üzerinden değerlendirmenin başlatıldığı KÜMED’i, diğer etki değerlendirme yöntemlerinden ayıran özelliklerinin başında mirasın kültürel önemini ortaya koyan değerlere ve niteliklere yapılan vurgu gelmektedir (Rodgers ve Hudson, 2011). Kültür mirasının özgünlüğünün ve biricikliğinin korunması ve sürdürülmesi için, kültür varlığı barındıran alanlarda değişim öngören proje, plan ve politikaların etkilerinin tanımlanması, değerlendirilmesi ve önlenmesi çalışmalarının bütününe karşılık gelen KÜMED, aynı coğrafya üzerinde çeşitli amaçları ve aktörleri karar öncesi birleştirmeyi amaçlayan yeni bir koruma ve planlama yaklaşımı olarak da kullanılmaktadır.

Uluslararası KÜMED Yaklaşımları ve Uygulamaları

Tarihsel olarak KÜMED, ÇED’in ortaya çıktığı 1969 yılından 1990 yılında yayımlanan Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü’ne (ICOMOS, 1990) kadar geçen dönemde, ÇED kapsamında kültür varlıklarına kısmen yer verilmesiyle ilerlemiştir (Bond ve ark., 2004). Tüzük ile arkeolojik değerler üzerinden bir etki değerlendirmesi tarihi yapılmış, aynı yıl Türkiye’de düzenlenen Birinci Ulusal Arkeolojik Sit Alanlarının Korunması ve Değerlendirilmesi Sempozyumu’nda da arkeolojik etki değerlendirmeye dikkat çekilmiştir (Tankut, 1991). Böylece 1990 yılından 2005 yılındaki Viyana Metni’ne (UNESCO, 2005) kadar geçen dönem, KÜMED’in diğer etki türleriyle gelişerek ilerlediği bir dönem olmuştur. Uluslararası düzeyde çalışan Dünya Bankası, Uluslararası Finans Kurumu gibi “yatırım” ya da “gelişme” tabanlı kurumlar tarafından KÜMED’e ilişkin sunulan rehberler de bu dönemden itibaren çıkarılmaya başlanmıştır. Uluslararası finans kurumlarının KÜMED yaklaşımlarının, kuruma maddi destek başvurusunda bulunan projelere yönelik ve kısıtlı bir koruma anlayışıyla hazırlanmış olmaları nedeniyle kültür varlıklarının sürdürülebilirliği açısından yetersiz olduğu zaman içinde anlaşılmıştır. Bu nedenle, UNESCO, ICOMOS, “International Council for Conservation of Nature (IUCN)” gibi küresel ölçekteki koruma sorunlarına çözüm arayan kurumlar tarafından uluslararası KÜMED yaklaşımları ve rehberleri geliştirilmiştir.

UNESCO Viyana Metni (2005), ICOMOS Xi’an Deklarasyonu (2005) ve Avrupa Konseyi bildirgeleri ile kentsel yeni yerleşmelerin etkilerinin azaltılması gerekliliğine dikkat

çekilmiştir. Korumada etki değerlendirme yöntemlerinin kullanılmasının özendirilmesi ile dünya miras alanlarına potansiyel etkide bulunacak gelişme eylemleri için KÜMED uygulamaları bu belgeler yoluyla başlatılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve AB etki değerlendirme pratiklerindeki “kültür mirası” yaklaşımlarının hala yetersiz olması ve kimi ülkelerde KÜMED mekanizmalarının kurulmamış olması (King, 1998, 2000; Bond ve ark., 2004) gibi deneyimler sonunda 2011 yılında UNESCO-ICOMOS iş birliği ile “ICOMOS Dünya Mirası Kültür Varlıkları İçin Miras Etki Değerlendirmesi Rehberi” yayımlanmış, küresel ölçekte aktif KÜMED uygulamalarına geçilmiştir.

Buna karşın 2011 yılından günümüze, kültür varlıklarının mevcut etki değerlendirme sistemlerine eklenmesi, KÜMED’in mirasın yönetimi ile ilişkisinin kurulması (Vakhitova, 2013; Kloos, 2017), ICOMOS KÜMED Rehberi’nin etkinliği ile teknik özelliklerinin iyileştirilmesi (Rodgers ve Hudson, 2011; Patiwaal ve ark., 2018) son yıllarda sorgulanmakta ve KÜMED için yeni yaklaşımlar aranmaktadır. Bu nedenle; günümüz KÜMED yaklaşımlarını ICOMOS rehberine katkı sağlayacak biçimde ikiye ayırarak incelemek ve örnek uygulamalar üzerinden temel sorunları ortaya koymak önem kazanmaktadır.

ICOMOS Rehberine Dayanan KÜMED Pratikleri

Dünya miras alanlarının üstün evrensel değerlerini (ÜED) tehdit eden gelişmelerin etkilerinin sistemli bir biçimde araştırılarak bu etkilere cevap verilmesi amacıyla hazırlanan ICOMOS KÜMED Rehberi; dünya genelinde kültürel miras alanlarında kullanılmak üzere sunulmuştur. Kültürel mirasın merkeze konularak, ilk kez açık ve anlaşılabilir bir KÜMED süreci, aşamaları ve etki analiz yöntemleri tarifi yapılarak, üye ülkelerin bu yaklaşımı kendi etki değerlendirme mekanizmaları içine yerleştirmeleri istenmiştir (ICOMOS, 2011). KÜMED’in birçok ülkede uygulanmasını teşvik eden ve yol gösteren rehber aynı zamanda, etkin koruma sistemi kurulamamış miras alanlarının yönetiminde de uygulanabilir bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Yayımlandığından beri uygulanması teşvik edilen ICOMOS KÜMED rehberi, her ölçek ve nitelikteki kültürel miras alanları ile bu alanları etkilemesi beklenen mekânsal tüm müdahaleler ve projeler için gerçekleştirilmektedir. Günümüzde, rehberin dünya miras alanlarından başlanarak, tüm koruma alanlarında yerel mevzuatla uyumlulaştırılarak veya uyarlanarak uygulanması uygun bulunmaktadır. Bununla birlikte, KÜMED’in miras koruma ve yönetim politikalarını da besleyecek biçimde, mevzuat içinde güçlü bir biçimde tarif edilmesi gerekli görülmektedir. Koruma bakış açısıyla oluşturulan ICOMOS KÜMED Rehberi’nin, uluslararası finans kurumlarının KÜMED yaklaşımlarında izlenen genel tanımlamalardan ziyade, miras etkilerinin detaylı ve bütüncül analizi yönündeki teknik yaklaşımı, sadece dünya miras alanları (DMA) için değil, tüm miras alanları için

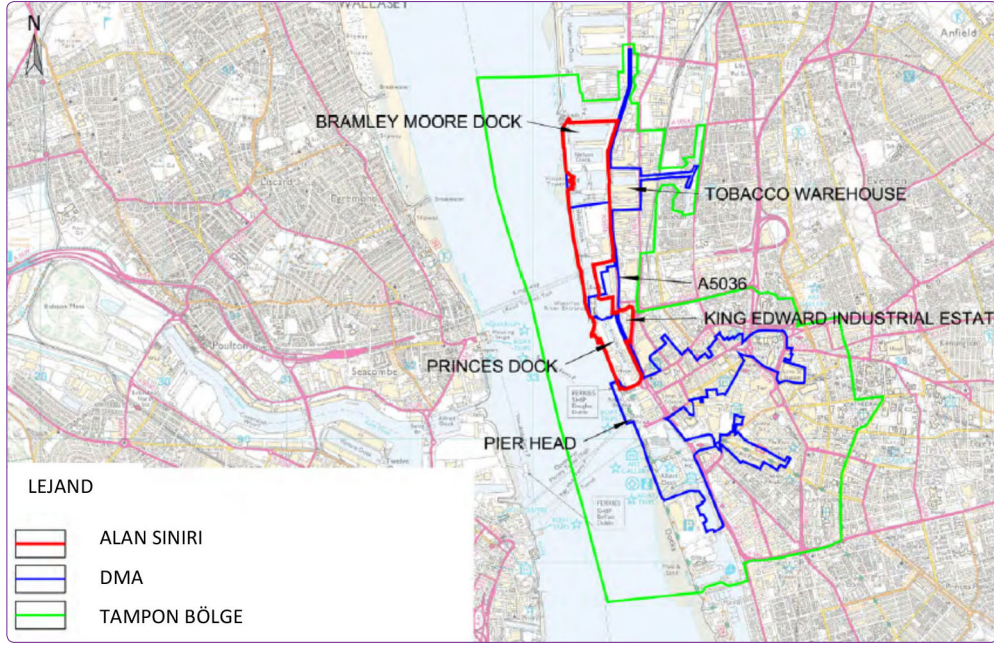
işleyebilir niteliktedir. Bu nedenle, yurt dışı örneklerinden ikisi ICOMOS Rehberi’ne göre hazırlanmış deneyimlerden seçilmiş, ülke mevzuatına dayalı deneyimlerle karşılaştırılarak rehberin uygulanmasında karşılaşılan zorluklar ortaya konulmuştur. Örnekler ayrıca Türkiye’de görülen kentsel dönüşüm projeleri ile doğal ve kültürel mirasın birlikte bulunduğu alanlara önerilen müdahalelerle de benzerlik gösterecek şekilde seçilmiştir.

Liverpool Waters’ın “Liverpool Dünya Miras Alanı’nın Üstün Evrensel Değeri Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi” çalışması Türkiye’de hızla artan kentsel dönüşüm projeleriyle benzerlik göstermektedir. Liverpool örneğinde; kültürel mirasın dönüşüm için kullanılması ve proje sahibi, belediye ve koruma kurumunun temel görüşlerini yansıtan üç farklı KÜMED çalışmasının varlığı dikkat çekerken, etki analizi teknik yaklaşımı ICOMOS Rehberi’nin tüm özelliklerini yansıtmaktadır. Diğer yandan; Hollanda’da yer alan Kinderdijk-Elshout DMA’ya önerilen mekânsal gelişmeler için yapılmış KÜMED örneği ise; etkilenen çevrenin Türkiye’deki karma sit alanlarıyla benzerlik göstermesi ve çok aktörlü bir yönetim sürecine ihtiyaç duyması nedeniyle önemli bulunmuştur. Doğal ve kültürel miras bütünlüğü bağlamında hazırlanan KÜMED örneği, paydaşlar arası koordinasyon ve birlikte karar vermenin önemini sergilemektedir. Buna karşın, rekonstrüksiyon gibi çok tartışmalı bir öneriyi UNESCO’ya kabul ettirme amacı olduğunu da dile getiren KÜMED deneyimi, yine ICOMOS Rehberi’nin tek başına etki değerlendirmelerinde yeterli olamayabileceğini düşündürmektedir.

Liverpool Waters’ın Liverpool Dünya Miras Alanı’nın Üstün Evrensel Değeri Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi – İngiltere

İngiltere’de yer alan Liverpool Maritime Marchantile City, 13. yüzyıldan 1970’li yıllara kadar stratejik konumu nedeniyle kıyı-liman-ticaret kenti olarak bilinmekteyken, 2000 sonrasında ekonomik canlılığı geri kazanmak ve dünya kenti olmak amacıyla birçok kentsel dönüşüm projesine konu olmuştur (Gaillard and Rodwell, 2015). Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa ile Amerika arasındaki ticarete önemli rol üstlenen kentin; dönemin liman, ulaşım, ticaret yapıları ile teknolojisini yansıtan liman bölümü DMA ilan edilmiştir (URL-1).

2010-2011 yıllarında yapılan KÜMED çalışmasının konusunu ise DMA ile tampon alanının bir bölümü için önerilen “Liverpool Waters” projesi oluşturmuştur. Kentin kuzey limanlarının 2006 yılında özel bir şirkete satılmasının ardından, alanda yer alan kültür varlıkları kullanılarak kent merkezinde, birinci sınıf, yüksek nitelikli ve karma kullanımlı yeni bir çevre yaratılması için adımlar atılmaya başlanmıştır. Şekil 1’de sınırları görülen “Liverpool Waters Master Plan” olarak anılan ve 60 hektarlık bir alanı kapsayan planın (URL-2) önerisinde çeşitli yeme-içme, konakla-

Şekil 1. Liverpool Waters Projesi ve Liverpool Dünya Miras Alanı sınırları (The Peel Group, 2010).

ma, konut ve ticaret kullanımları ile yeniden işlevlendirilen kültür mirasının yanı sıra çok katlı yeni yapılaşma dikkati çekmektedir (Şekil 2, Şekil 3).

Liverpool Waters projesine yönelik ilk KÜMED, dönem İngiltere'sinin ÇED mekanizması içinde proje sahibi tarafından ÇED altında "arkeoloji ve kültürel miras" adıyla verilmiştir. Gerçekleştirilen analizlerin yetersizliği nedeniyle, DMM tarafından English Heritage (EH) ve Liverpool Kent Yönetiminden ICOMOS KÜMED Rehberi'nin taslağına dayalı yeni bir çalışmanın yapılması talep edilmiştir. Böylece, English Heritage, Liverpool Kent Yönetimi ve proje sorumlusu şirket tarafından birbirinden ayrı üç farklı çalışma gerçekleştirilmiştir. Söz konusu KÜMED çalışmalarının bu nedenle, İngiltere mevzuatına bağlı olmaksızın, alanın yasal-yönetimsel açıdan sadece DMA niteliğiyle ilişkilendirildiği bu bakımdan da KÜMED yasal prosedürlerinden ziyade etki analizlerine ilişkin teknik boyutunun öne çıktığı söylenmelidir.

Şekil 2. Liverpool Waters Proje Alanı ve Proje Önerisi (The Peel Group, 2010).

Yapılan üç KÜMED çalışması içinde English Heritage'in önderliğinde hazırlanan KÜMED'in ICOMOS Rehberi'ne teknik yönden oldukça katkı sağladığı ve ülke mevzuatında KÜMED gerekliliğini yeniden ifade ettiği görülmektedir. English Heritage 2010 yılında Liverpool Waters'ın Liverpool Dünya Miras Alanı'nın Üstün Evrensel Değeri Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesine Yönelik Metodolojinin Ana Hatları başlıklı bir rehber yayımlamıştır. İngiltere Ulaştırma Bakanlığı'nın Yollar ve Köprüler İçin Tasarım Kılavuzu'ndan esinlenerek sunulan rehberin "kültür varlıklarının ortamı"na dönüştürülerek kullanıldığı dile getirilmiştir (Bond, 2011). ICOMOS Rehberi ile çok fazla benzerlik gösteren bu yaklaşım rehberin ilk uygulamalarından sayılabilmekte ve rehberdeki KÜMED aşamalarını takip etmektedir.

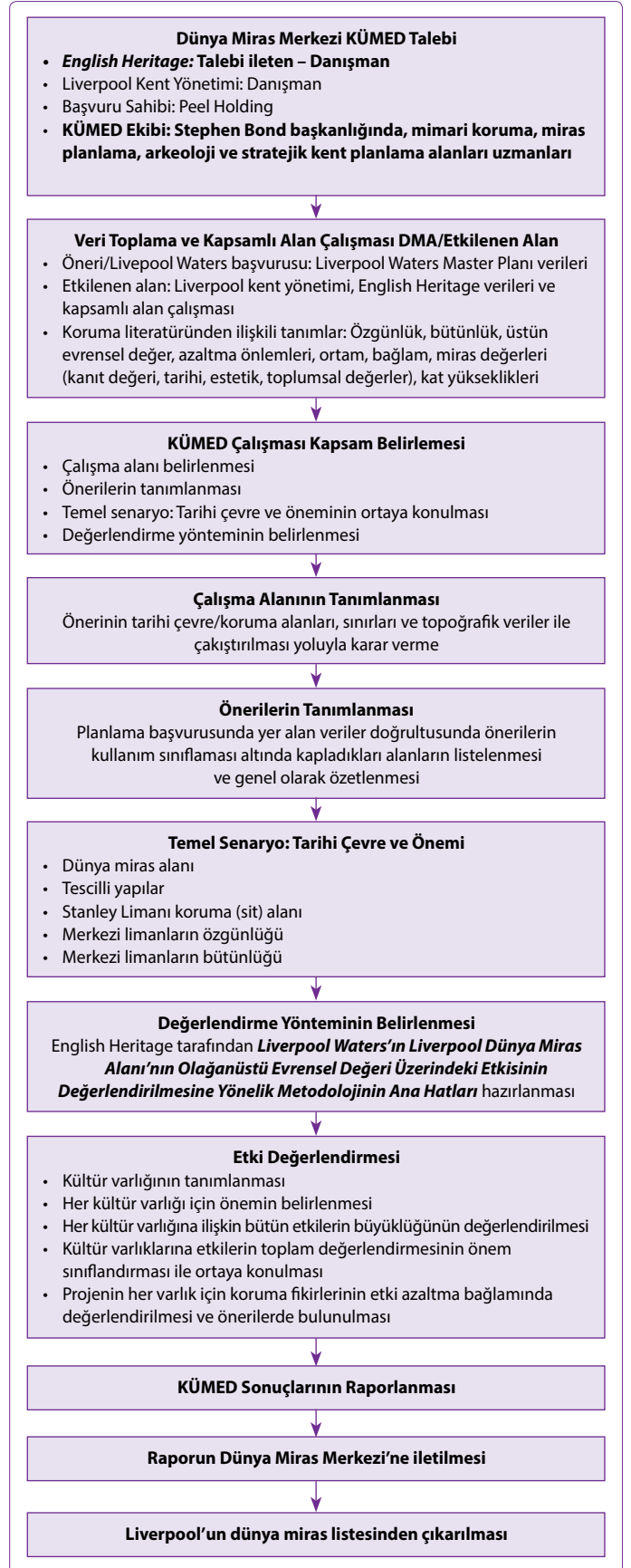
Şekil 3. Liverpool Waters Proje Alanı ve Proje Önerisi (The Peel Group, 2010).

Liverpool KÜMED örneğinde Şekil 4’te görüldüğü üzere, ICOMOS Rehberi’ndeki KÜMED aşamaları izlenmiştir. Projeden etkilenecek çevre verileri ile proje verilerinin toplanması süreci başlatmıştır. Veri toplama aşamasında, KÜMED ekibinin mimari koruma, miras planlama, arkeoloji ve stratejik kent planlama alanlarında uzmanlardan oluşması sağlanmış ve ekip tarafından kapsamlı arazi çalışmaları yapılmıştır. Bu aşama, DMA’nın korunmuşluk durumunun güncellenmesi ile KÜMED kapsamının belirlenmesi için altlık oluşturmuştur. Bunu, önerilen projenin etkilemesi beklenen çalışma alanı ve projenin getirdiği temel değişimlerin belirlenmesi takip etmektedir. Tarihi çevre, önemi ile birlikte ortaya konularak, alana özgü değerlendirme yöntemi kurgulanmış ve kapsam belirleme tamamlanmıştır.

Kapsam belirleme sonrasında; çalışma alanının kesinleştirilmesi, önerilerin yaratacağı değişimlerin tanımlanması, temel senaryoyu oluşturan tarihi çevrenin öneminin belirlenmesi ve etki değerlendirme yönteminin ayrıntılandırılması gerçekleştirilmiştir. Etki analizine temel oluşturan bu aşamalar içinde özellikle, çalışma alanı kesinleştirilirken topoğrafik verilerle görsel etkilerin de ele alınması konusuna ayrıca önem verilmesi ile önerilerin alan kullanımları, konumları ve fiziksel boyutları göz önünde bulundurularak listelenmesi dikkati çekmektedir.

Liverpool Waters KÜMED pratiğinin en güçlü yönünü tarihi çevre ve öneminin belirlenmesi oluşturmaktadır. Projeden etkilenecek mirasın uluslararası, ulusal ve yerel önemini oluşturan tüm nitelikleri ve değerleri kapsamlı literatür araştırması ve arazi çalışması yoluyla hem tek tek hem de DMA bütünü için ayrıntılandırılarak aktarılmıştır. Böylece, koruma alanının herhangi bir değerinin ya da öneminin unutulmasının önüne geçildiği gibi; etkilerin analizi aşamasında asıl yönlendiricinin kültür varlıkları olması sağlanmıştır. English Heritage danışmanlığında koruma ekseninde şekillenen KÜMED çalışmasındaki kültürel önem değerlendirmesi, ayrıca alana özgü etki değerlendirme yönteminin oluşturulmasında da kullanılmıştır.

Etki değerlendirme aşamasında; DMA’yı tanımlayan kültür varlıkları, karakter alanları, manzaralar ve somut olmayan miras değerleri, öneriden etkilenecek konu başlıkları olarak belirlenmiştir. Gerçekleştirilen etki analizi bu bağlamda doğrudan DMA’nın bu özellikleri ile ilişkilendirilmiş olsa da; projenin yaratacağı etkilerin uluslararası, ulusal ve yerel politikalarla ve Liverpool DMA planlama rehberiyle uyumu da incelenmiştir. ICOMOS Rehberi’nin önerdiği biçimde alandaki bütün kültür varlıklarının envanteri güncellenirken; alanın ve yakın çevresinin mevcut korunmuşluk durumu da verilmiştir. Yine rehberin sunduğu etki değerlendirme matrisi kullanılarak sırasıyla; kültür varlıkları, karakter alanları ve manzaralar için tek tek etki incelemesi ve önemli etkilerin belirlenmesi gerçekleştirilmiştir. Etki değerlendirme aşaması, kültürel önem belirleme ile etkilerin

Şekil 4. Liverpool Waters KÜMED'i Süreç Akış Şeması.

azaltılması aşamaları arasında köprü görevi görürken; geri beslemeli olarak ilerletilmişlerdir. Etki değerlendirmenin bu geniş kurgusu içinde kümülatif etkilere de yer verilmiş, çalışma kapsamlı bir rapora dönüştürülerek DMM'ye iletilmiş ve süreç tamamlanmıştır.

Liverpool Waters için hazırlanan KÜMED, Türkiye'de sıklıkla izlenen, proje için önceden hazırlanmış ÇED raporuna sonradan eklenen bir çalışma niteliğindedir. Dünya Miras Merkezi'nin talebi sonrasında projenin DMA'da yaratacağı değişimlerin yönetilmesi ve alanın korunması için aktif paydaş katılımlı bir süreç olması beklenen KÜMED'in, üç aktör eliyle üç farklı çalışmayla sonuçlandırılması bunun önüne geçmiştir. Üç KÜMED'de de ICOMOS'un sunduğu yöntemin kullanılmış olmasına karşın ikisi gelişmeyi, biri ise korumayı destekleyen sonuca ulaşmıştır. Yapılan çalışmalardan ilki proje sorumlusu tarafından ÇED ile ilişkili olarak yaptırılmış ve projenin kültürel miras üzerindeki etkilerinin olumlu olacağı sonucuna ulaşılmıştır. İkinci çalışma ise projeyi destekleyen ve hayata geçirmek isteyen Liverpool Belediyesi tarafından yaptırılmış ve proje ile ortaya çıkan yeni çevrenin kente katkısının çok fazla olacağı için etkilerin önemsiz olacağı savunulmuştur. Son çalışma, English Heritage danışmanlığında yapılmıştır. Şekil 4'te de vurgulandığı üzere, ICOMOS Rehberi'nin kültürel miras alanına göre uyarlanması ve yöntemin bu bağlamda tariflenmesi ile Liverpool Waters'in Liverpool'un kültürel çevresine geri döndürülemez etkilerinin olacağı ortaya çıkarılmıştır. UNESCO, EH danışmanlığında hazırlanan raporu göz önünde bulundurmıştır. Buna karşın; KÜMED'in dönem İngiltere mevzuatında bağlayıcılığı olmaması nedeniyle, yerel yönetimce projeye devam edilmesi kararı alınmıştır.

Liverpool DMA'daki politik ikilemleri ve fizik mekân üzerinden koruma-gelişme çatışmasını örnekleyen KÜMED'lerin hepsinin kamu katılımından da yoksun kaldığı görülmektedir. Uluslararası ve ulusal boyutlarda tartışmalara neden olan Liverpool Waters KÜMED pratiği; planlama-etki değerlendirme-koruma ilişkisinin ülke boyutunda da çözüme kavuşturulması gerektiğini tekrar gözler önüne sermiştir. Bu durum, 2012 yılında İngiltere'deki üst ölçek planlama çerçevesinin sunumuna kadar devam etmiş, KÜMED Liverpool için koruma aracı niteliğini üstlenememiştir. 2012 yılında çıkarılan, İngiltere'deki koruma-etki değerlendirme-planlama yasalarını bütünleştiren Ulusal Planlama Politika Çerçevesi, uluslararası yaklaşımlar ile ulusal mevzuatı birleştirerek KÜMED ve diğer etki değerlendirme türlerini tüm gelişme önerileri için zorunlu kılmıştır. Böylece, Liverpool'da görülen üç başlı etki değerlendirme-karar süreçlerinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Fakat, Liverpool Waters KÜMED çalışmasının ortaya koyduğu olumsuz etkilere rağmen projenin hayata geçirilmesi, Liverpool DMA üzerinde geri döndürülemez etkiler yaratmış ve alan 21 Temmuz 2021 tarihinde DMA listesinden çıkarılmıştır (URL-9).

Şekil 5. Kinderdijk-Elshout DMA (URL-7).

Kinderdijk-Elshout Dünya Miras Alanı'na Önerilen Mekânsal Gelişmeler KÜMED Örneği-Hollanda

1740 yılına tarihlenen Kinderdijk-Elshout Yel Değirmenleri Ağı, Hollanda'nın hidrolik mühendisliği tarihinin simgesi olarak bilinmektedir (van Marrewijk ve de Vries, 2016). 1997 yılında dünya miras listesine alınan (URL-3) alan tarihi yel değirmenlerinin doğal çevre ile uyumundan doğan özgün ritmi ile öne çıkan insan-doğa etkileşimiyle üretilmiş kültürel peyzaja karşılık gelmektedir (Şekil 5). Dünya miras alanı niteliğinin yanı sıra Natura 2000'in bir parçası olan Kinderdijk-Elshout, Hollanda için anıt yapılarıyla korunması gereken köy peyzajı olarak tariflenmektedir (Land-id, 2016). "Kinderdijk-Elshout DMA'ya önerilen mekânsal gelişmeler KÜMED örneği",⁵ turizme hizmet eden DMA için alan üzerinde söz sahibi olan kurumların her biri tarafından önerilen mekânsal gelişmeler, iyileştirmeler veya projeleri açık ve şeffaf bir biçimde değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Bu bağlamda, DMM talebi olmaksızın DMA'ya önerilen üç planın kararları dört kategori altında sınıflandırılarak ICOMOS KÜMED Rehberi ile uyumlu olarak ele alınmıştır. Önerilen üç mekânsal plan sırasıyla; Kinderdijk'in sürdürülebilir gelişme kılavuzu olan Kinderdijk Alan Vizyonu Belgesi, DMA'nın Koruma-Yönetim Planı (Land-id, 2015) ve Kinderdijk Rezervuarları Natura 2000 Alanı Yönetim Planı'dır. Planların ilişkili oldukları konular ise; alanın DMA olmasıyla ilişkili olarak sürdürülebilir turizm, Natura 2000 alanı olması nedeniyle ise doğa ve su sorunları olarak belirlenmiştir. Ortaya çıkacak mekânsal değişimlere odaklanan KÜMED çalışması, DMA giriş bölgesinin yeniden tasarlanması, ziyaretçi yönetimi, rezervuarlar için koruma yapıları tasarlanması, kıyıların düzenlenmesi ve çeşitli barikatların yapılması yoluyla kanal iyileştirilmesi önerilerinin Kinderdijk-Elshout üzerindeki potansiyel etkilerini incelemektedir.

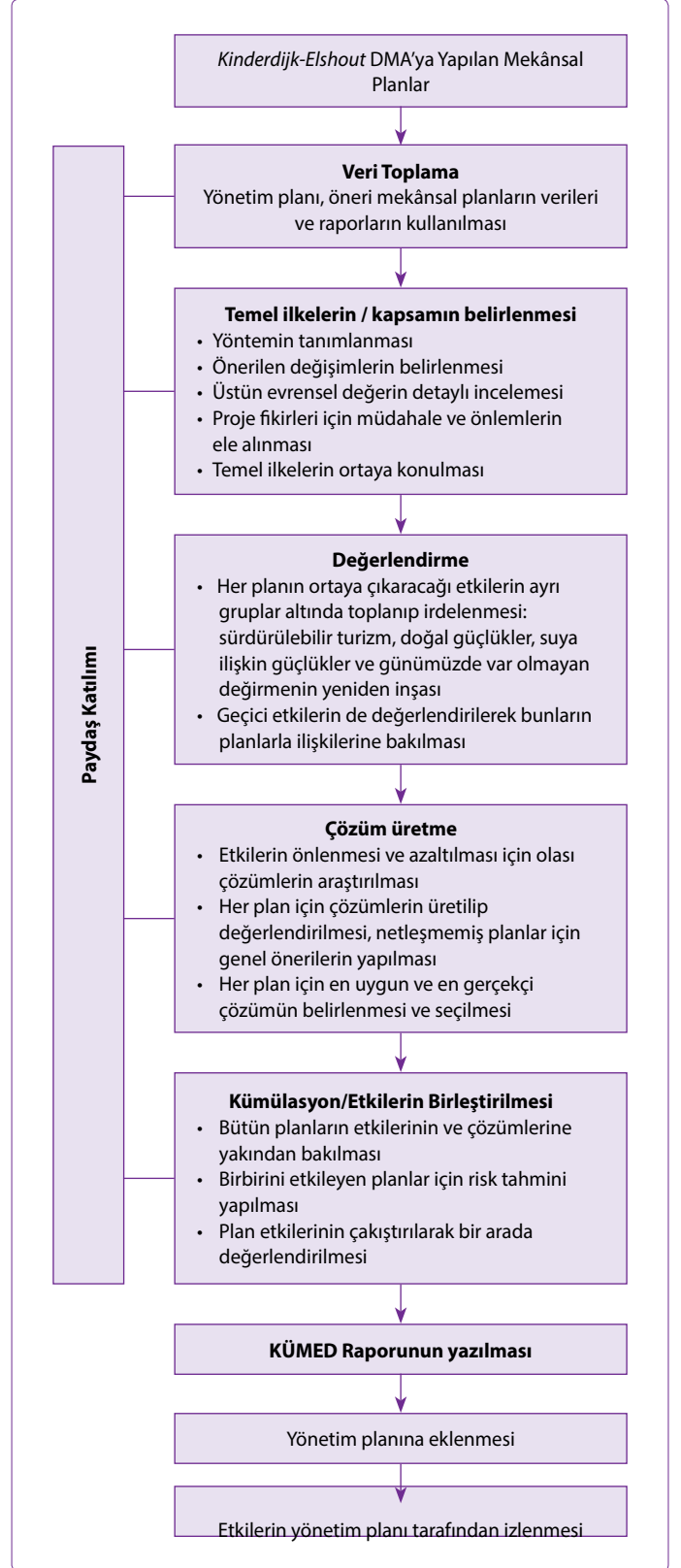
Liverpool örneğinden farklı olarak; Kinderdijk-Elshout Yel Değirmenleri Ağına önerilen mekânsal gelişmelerin KÜMED örneğinde, ülke sisteminde bütünleşik biçimde ele

⁵ İlgili KÜMED Raporu'nda "special developments" ya da "site developments" adları altında aktarılmaktadır.

alınmasına yön veren bir planlama sistemi bulunmaktadır. 2008 yılından itibaren planlama ve çevre yönetimi mevzuatlarında yapılan değişikliklerle; kentsel gelişmenin kontrolünün daha iyi sağlanması için merkezi yönetim tarafından çizilen yasal çerçeveye dayanan fakat yerel uygulayıcılar tarafından esnetilerek kullanılabilen bir yapı oluşturulmaktadır (Evans, 2018). KÜMED'i şekillendiren planlama-etki değerlendirme-koruma alanlarının birleştirilmesi için atılan ilk adım, herhangi bir gelişmenin proje veya plan ölçeğindeki onayının nasıl alınacağını yöneten "fiziksel konular için hepsi bir arada izin" altında 25 ayrı izni birleştiren fiziksel durumlar için tek iznin (WABO) varlığıdır. Fiziksel durumlar için tek izin kapsamında inşaat, yıkım, mekânsal planlama, tescilli yapılar ve çevre gibi konulara ilişkin tüm eylemlerin tek elden değerlendirilerek izin verilmesi söz konusu olmuştur (Ministry of Infrastructure and the Environment, 2011). Ülkede KÜMED çerçevesinin ayrıca, 2021 yılında yürürlüğe girmesi beklenen yeni Çevre ve Planlama Yasası altında tüm yasaların birleştirilmesi (Bulles ve ark., 2017) ile netleşeceği düşünülmektedir.

İlgili KÜMED deneyimi için WABO kapsamında DMA'nın planlama, koruma ve yönetiminden sorumlu olan Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı, Zuid-Holland Yönetimi, Rivierland Su İdaresi, Alblasserdam Yönetimi, Molenwaard Yönetimi, Kinderdijk Dünya Miras Vakfı (SWEK), Alblasserwaard Doğa ve Kuş Gözlemcileri KÜMED ekibi için temel danışmanlar etki değerlendirme sürecinde aktif rol oynamışlardır. KÜMED'in Kültürel Miras Dairesince talep edilmiş ve SWEK önderliğinde tüm paydaşların katılımıyla Land-id şirketine hazırlatıldığı görülmektedir. Bu şekilde aktif paydaş katılımı ve danışmanın süreç boyunca sağlanması KÜMED örneğinin en önemli özelliği olarak izlenmektedir (Şekil 6).

ICOMOS KÜMED Rehberi'ndeki gibi, yönetim planı, öneri mekânsal planların verileri ve ilgili raporların kullanılmasıyla gerçekleştirilen veri toplama, sürecin ilk basamağını oluşturmaktadır. Arazi çalışması yapılmamış, fakat DMA'ya önerilen üç mekânsal planın bir arada yönetim planı tanımları, hedefleri ve ilkelerinden yola çıkılarak hazırlatıldığı görülmektedir. İkinci aşamayı ise KÜMED çalışmasının temel ilkelerinin ya da kapsamının ortaya konulması oluşturmaktadır. Kültürel Miras Etki Değerlendirme yönteminin tanımlanması, önerilen değişimlerin belirlenmesi, DMA'nın ÜED'sinin ayrıntılı olarak ifade edilmesi, alanda geliştirilecek alt ölçekli projeler için genel bir etki değerlendirmesi yapılarak önlemlerin geliştirilmesinin ardından öneri-miras-etki çerçevesinde KÜMED ilkeleri belirlenmiştir. Bu yaklaşım, alana ve öneriye özgü KÜMED uyarlamasını ve uygulamasını örneklendirmekte, bir yandan korumaya diğer yandan ise tasarıma destek vermektedir. KÜMED'in hem koruma alanının gelişmeye cevap verebilme kapasitesine hem de önerilerin alan verileriyle evrilmesine yardımcı olması açısından bu aşamada gerçekleştirilen alt çalışmalar değer kazanmaktadır.

Şekil 6. Kinderdijk-Elshout DMA'ya önerilen mekânsal gelişmeler KÜMED'i Süreç Akış Şeması.

Daha önce de belirtildiği üzere, DMA'ya önerilen mekânsal değişimler doğal güçlükler, suya ilişkin güçlükler,

sürdürülebilir turizm ve yeniden inşa edilecek değirmen konularında ele alınmış; etki analizi de yine bu başlıklarda hazırlanmıştır. Burada bir yandan alanın doğal süreçleriyle ilişkili olarak, dışsal bir müdahalenin olmadığı durumda alanın karşı karşıya kaldığı sorunlara aranan çözümlerin yaratacağı etkiler değerlendirilirken; diğer yandan alanın turizme yönelik geliştirilmesi kararlarıyla gelen fiziksel müdahaleler analiz edilmiştir. Bir diğer deyişle, Kinderdijk-Elshout Yel Değirmenleri Ağına DMA'yı etkileyecek hem gelişme hem de koruma kararları KÜMED'in konusunu oluşturmuştur. Bu nedenle, planların alan üzerindeki kalıcı etkileriyle birlikte geçici ve kümülatif etkilerin ayrıntılı değerlendirilmesine de ihtiyaç duyulmuştur.

Etkilerin değerlendirilmesinde ICOMOS'un öngördüğü ÜED'nin "bütünlük", "özgünlük", "temel nitelikler" ve "DMA tanımı" üzerinden ÜED "fiziksel değerler"e dönüştürülmüş ve yorumlanmıştır. Böylece etki analizinde her planın ortaya çıkaracağı değişimlerin fiziksel değerler aracılığıyla ÜED ile ilişkisi kurulmuştur. Önemli etkilere karşı çözümlerin üretildiği etki azaltma aşamasının da, KÜMED aracılığıyla planlama ile ilişkisinin kuvvetlendirildiği ve planlama kararlarını aktif olarak yönlendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte, aynı alanı etkileyen planların etkilerinin DMA üzerindeki ayrı ayrı ve bütüncül etkilerinin yanı sıra birbirlerine etkilerini de içeren çalışma; ICOMOS Rehberi'nin öngördüğü kümülatif etki değerlendirmesinin başarılı bir şekilde örneklenmektedir.

Kültürel Miras Etki Değerlendirme Raporu hazırlandıktan sonra yönetim planına eklenmiş ve etkilerin yönetim planı tarafından izleneceği belirtilmiştir. Böylece, KÜMED planlama-koruma-yönetim arasındaki hedefini gerçekleştirmiş görülmektedir. Buna karşın, KÜMED çalışmasının amaçları içinde, DMA'ya yapılan önerileri UNESCO'ya onaylatmak olduğu açıkça ifade edilmektedir. Günümüzde var olmayan yel değirmeninin yeniden inşası ve turizm yapılarıyla ilgili olan bu durumun yeterli belgeye sahip olunmadan önerilerin içine yerleştirilmiş olması KÜMED'in güvenilirliğinin sorgulanmasına ve UNESCO tarafından bu konuyu vurgulanmasına neden olmuştur (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2016).

Ülke KÜMED Sistemine Dayalı KÜMED Pratikleri

Etki değerlendirme bir yandan politik bir süreci, diğer yandan ise teknik bir analizi içermesi nedeniyle, ICOMOS Rehberi'ne dayalı KÜMED örneklerinde aynı teknik yaklaşım görülmektedir. Buna karşın, rehberin ülkenin politik karar verme süreçleri ile ilişkili olarak planlama-etki değerlendirme-koruma mekanizmalarıyla bütünleşemediği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, sadece DMA'ları hedef alan rehberin küresel kapsayıcılığının, gerçekleştirilecek etki değerlendirme çalışmalarında kültür mirası önem değerlendirmesi ve etki analizi gibi aşamalarda yönlendirici olduğu görülmektedir. Üye ülkelerden, önerilen teknik yaklaşımın,

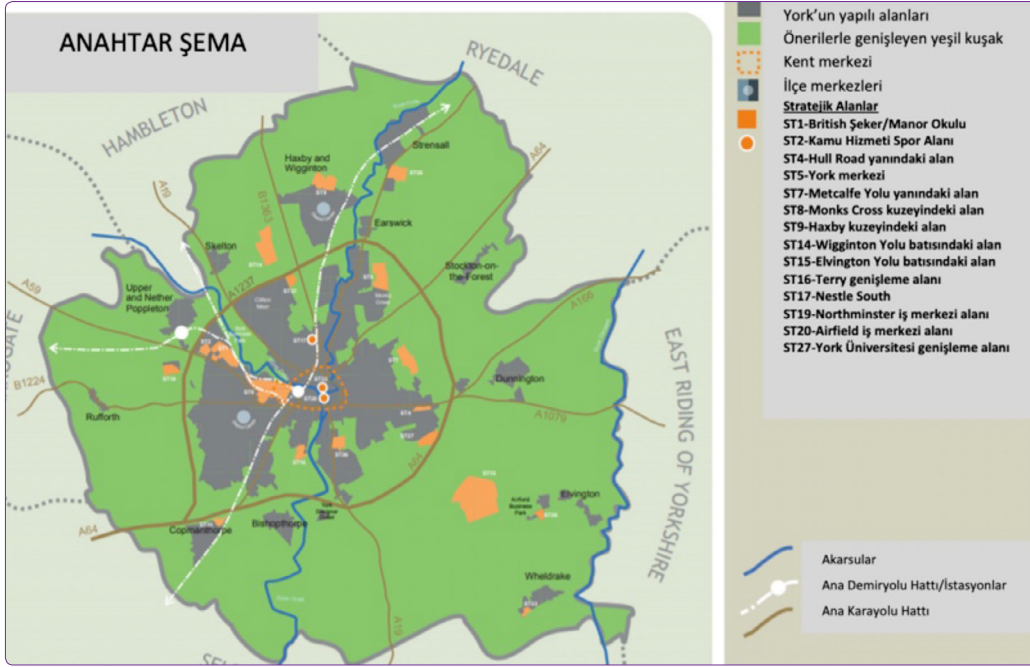
ilgili ülke mevzuatındaki politik yaklaşımı şekillendirmesi ve onun altında uygulanması istenmektedir.

Bu nedenle, DMA olup olmamasından bağımsız olarak, kültür mirası koruma alanlarını kapsayan, ülke koruma çerçevesinin bir parçası olarak hazırlanmış KÜMED uygulamalarının incelenmesi hem KÜMED yasal prosedürleri hem de teknik süreç ve aşamalarıyla ilgili katkıların çeşitlendirilmesi açısından önemlidir. Örneğin, İngiltere'de York Kenti için hazırlanan mekânsal-stratejik plan özelliği gösteren yerel plan da KÜMED çalışmasına konu olmuştur. Genellikle projeye ve proje ölçeğine göre yapılan etki değerlendirme çalışmalarının dışında plan ölçeğinde, kentin içindeki tüm kültür varlıklarını içeren geniş bir çalışma olması ve İngiltere'deki değişen KÜMED bakış açısının izlenebilmesi York örneğinin temel girdileri arasındadır. Benzer şekilde, Avrupa perspektifi dışında koruma-yönetim planı ile ilişki kurmayı hedefleyen koruma-etki değerlendirme mevzuatı altında ABD'nin yaklaşımını açıklayan bir örnek de incelenmiştir. Dünya mirası olan Özgürlük Anıtı'nın yer aldığı ada içine önerilen yeni müze tasarımı mimari ölçekte, kentsel görünüm ve anıtlar ilişkiler kurgusunda ABD mekanizması içinde değerlendirildikten sonra, ortaya çıkan çalışmanın ICOMOS Rehberi'nin içeriğine oturtulduğu görülmektedir. Bu bağlamda, günümüzde kullanılmakta olan Özgürlük Anıtı yeni müzesini konu alan KÜMED çalışmasını, ABD mevzuatınca hazırlanmış KÜMED uygulaması ile bunun ICOMOS Rehberi'ne göre düzenlenmiş hali için etki değerlendirme süreç ve basamakları açısından karşılaştırmalı olarak incelemek de mümkündür.

York Kenti Yerel Planı Kültür Mirası Etki Değerlendirmesi-İngiltere

Bu örnekte, Liverpool Waters projesinde KÜMED örneğinde karşılaşılmayan İngiltere mevzuatları kapsamında hazırlanan York Kenti Yerel Planı değerlendirilmektedir. Planın KÜMED çalışmasında, İngiltere'de stratejik çevresel değerlendirme (SÇD) yerine kullanılan sürdürülebilirlik değerlendirmesi ile KÜMED ilişkisi izlenebilmekte; çalışmanın kent sınırları içindeki yapı ve doğal çevrelerin tümünü kapsadığı da görülmektedir (Şekil 7).

Kentsel gelişmeyi yönlendiren plan; ana hatlarıyla incelendiğinde; vizyon, gelişme ilkeleri ve genel mekânsal stratejilerin ardından, 11 politika başlığında mekânsal stratejilerin ve stratejik alanların verildiği görülmektedir. Planın, kalkınma ile ilgili olarak kent bütününde yıllık 650 iş imkânı sağlayacak şekilde özel sektörü desteklediği, kent merkezinde 100 birim/ha gibi bir konut yoğunluğu önerdiği ve yeni ulaşım yatırımlarına önem verdiği görülmektedir. Tarihi ve kültürel niteliklerin yoğun olarak bulunduğu kent çekirdeği York'un ekonomik, sosyal ve kültürel kalbi olarak belirtilmiş ve plan tarafından bölgesel ölçekte ticaret, alışveriş, kültür, turizm ve eğlence kullanımlarının sunulacağı ifade edilmiştir (City of York Council, 2018a). Bu nedenle, KÜMED çalışmasında tarihi kent merkezine odaklanılmış ve York için

Şekil 7. York kenti planlama sınırı içindeki yapıli ve doğal çevreler (City of York Council, 2014).

2010 yılında yapılan DMA başvurusu ile 2013 yılındaki York Mirası Araştırması kullanılmıştır. Kentin Roma döneminden 20. yüzyıla kadar sürekli işgale uğramış olması kent dokusunun arkeolojik, mimari ve doğal mirasları barındıran zengin bir çeşitliliğe sahip olarak günümüze ulaşmasını sağladığı bilinmektedir. Bir diğer ifadeyle, 1979 Antik Anıtlar ve Arkeolojik Alanlar Yasası'na DMA olarak da önerilen "arkeolojik önemi olan alan" ile sekiz adet "antik anıt" ve 1990 Planlama (Tescilli Yapı ve Koruma Alanı) Yasası'na göre üç koruma alanı ve 1200'e yakın tescilli yapı York'un kültürel mirasını oluşturmaktadır (World Heritage Team, 2010).

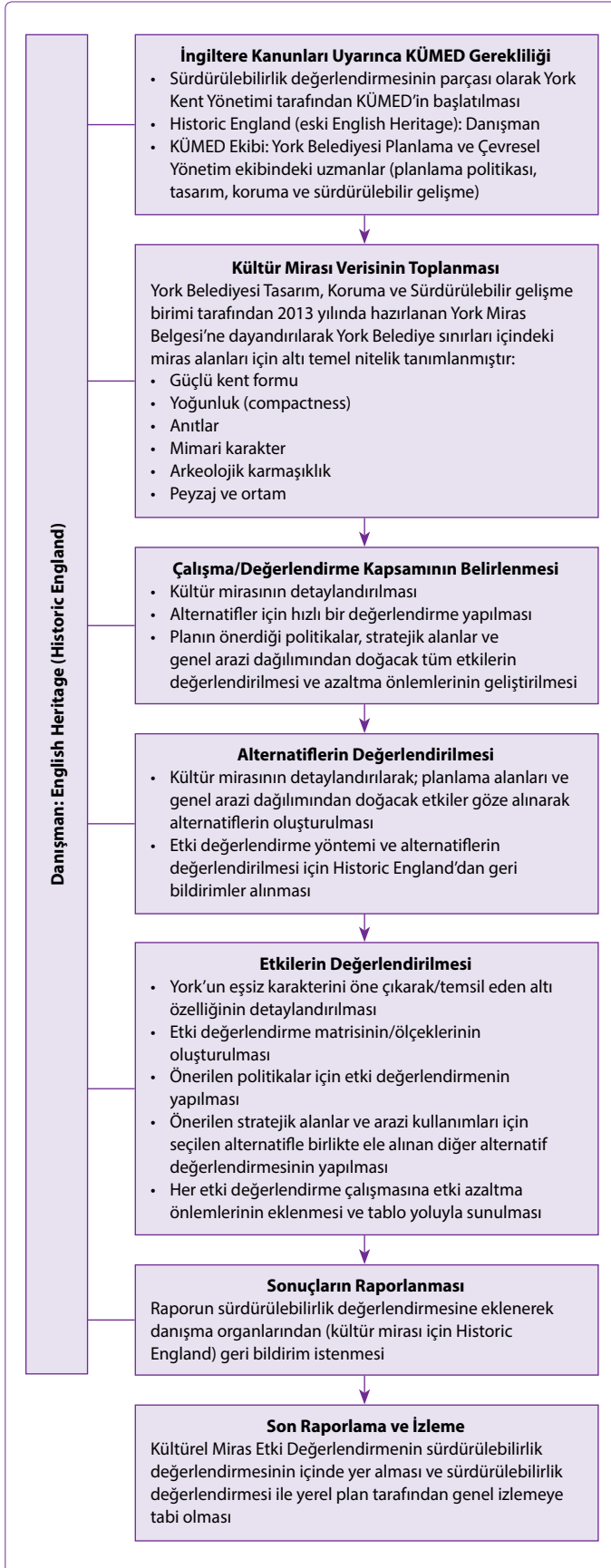
Hollanda'daki üst bir çerçevede planlama, koruma ve etki değerlendirme mevzuatlarını birleştirici yaklaşımın benzeri İngiltere'de de izlenmektedir. İlki 2012 yılında hazırlanan Ulusal Planlama Politikası altında her türlü politika ve planlar için sürdürülebilirlik değerlendirmesinin yapılması istenmektedir. İngiltere'deki bu reform ile Çevre Yasası ile Kent Planlama Yasası birleştirilmiş ve yerel plan ölçeğinde planlama-etki değerlendirme bağı kurulmuştur. Planın onaylanması için temel plan belgeleri ile birlikte "sürdürülebilirlik değerlendirmesi" (sustainability appraisal), "York Kenti Yerel Plan Sürdürülebilirlik Değerlendirme Eki" ve "York Kenti Yerel Planı Danışma beyanı" hazırlanmış ve kamu görüşüne sunulmuştur (City of York Council, 2018b). Bu sebeple, York Yerel Planı KÜMED pratiğinin planlama içinde etki değerlendirme, etki değerlendirme mekanizması içindeyse koruma boyutu kurgusunda incelemelerin yapıldığından söz etmek mümkündür.

Değerlendirme sonuçlarına göre çözüm arayışları ile gelişme-koruma dengesinin sağlanmak istenmesi de sürecin ana amacını oluşturmaktadır.

York Planı KÜMED'i bir yandan sürdürülebilirlik değerlendirmesi ile diğer yandan kent planı hazırlık süreçleri arasında bulunmaktadır. İngiltere mevzuatı gereği, KÜMED'in Historic England'a sunulması ve kurum görüşlerine göre düzeltilmesi beklenmektedir. Sürdürülebilirlik değerlendirmesi, ÇED ve ŞÇD'yi bünyesinde toplayan geniş bir etki değerlendirme sistemine karşılık gelmektedir ve İngiltere tarafından geliştirilmiştir. Kültürel Miras Etki Değerlendirme ise proje ve planların kültür mirası üzerindeki etkilerini araştıran, planlama-etki değerlendirme süreçlerinin paralel işletildiği bir sistemde gerçekleştirilmesi önerilen alt bir süreç niteliğindedir. Zorunlu olarak yapılmadığı için, KÜMED sürdürülebilirlik değerlendirmesinin hazırlık sürecinde ve kapsam belirleme aşamasında bulunmamakta, sadece planın onaylanması için ek belgeler arasında sayılmaktadır. Bu nedenle, DMA içermeyen etki değerlendirmelerindeki kültür mirası boyutu hala sorgulanır durumdadır.

Sürdürülebilirlik değerlendirmesi süreci dışında, KÜMED çalışması yakından ele alındığında, süreç boyunca üç temel aktörün aktif olduğu görülmektedir: Historic England, York Belediyesi ve "Amec Foster Wheeler Environment & Infrastructure UK Limited" isimli sürdürülebilirlik değerlendirmesi etki değerlendirme ekibi. Üç aktör arasında gerçekleştirilen danışma, görüş alma ve tartışmalar sonunda, 2017 yılında KÜMED raporunun hazırlanarak sürdürülebilirlik değerlendirilmesinin ek belgeleri arasında planın onaylanması için görüşe sunulması söz konusu olmuştur.

Şekil 8'de izlendiği biçimde yedi aşamadan oluşan York Yerel Planı KÜMED'in İngiltere kanunları uyarınca KÜMED gerekliliği ile başlatılmıştır. İngiltere'de ortaya çıkmış olan sürdürülebilirlik değerlendirmesi; ülke mevzuatında bu-

Şekil 8. York Kenti Yerel Planı KÜMED'i Süreç Akış Şeması.

lunan tüm değerlendirme türlerini bünyesinde toplarken önerinin ölçeğine göre ÇED ve SÇD tanımlamasından ziyade sürdürülebilirlik ilkelerine dayanan bir yaklaşım sergilemekte ve böylece planlama alanlarının çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerine göre bütünsel kararlara ulaşılabilir. Buna karşın gerçekleştirilen KÜMED'in plan yapan ekip tarafından hazırlanıyor olması çalışmanın güvenilirliği konusunda kuşku yaratmaktadır. Historic England'ın baş danışman görevini üstlenmesine rağmen halk katılımının KÜMED özelinde sınırlı olduğu gözlenmektedir. Kültürel Miras Etki Değerlendirme ekibinin yapısı ise; KÜMED ve plan arasındaki ilişkiyi güçlü tutsa da KÜMED'in plan tarafından şekillenebileceği izlenimi vermektedir.

Kültürel Miras Etki Değerlendirme örneğinde ikinci aşama kültür varlıklarına ilişkin verilerin toplanması ve KÜMED için miras bilgisinin oluşturulması ile devam etmektedir. York'un 2013 tarihli miras belgesine (City of York Council, 2013) dayanılarak, kültür mirasına ilişkin verilerin toplanması sonrasında kent bütünü göz önünde bulundurularak York mirasının altı temel nitelikte tanımlanması gerçekleştirilmiştir. Buna göre, York kentinin kültür mirası çevresi; güçlü bir kentsel form sergileyen, kompakt, anıtsal yapılar ve mimari karakteri ile öne çıkan, arkeolojik öğelerce ve peyzajca zengin bir yapıdan meydana gelmektedir. Etkilenecek kültür mirasına göre ortaya konulan korunması önemli niteliklerin ardından çalışmanın kapsamının belirlendiği üçüncü aşama gelmektedir. Bu bağlamda; kültür mirası tanımlamalarının detaylandırıldığı ve ilgili altı karakterle ilişki kurularak aktarıldığı görülmektedir. Öneriler için düşünülen alternatiflerin yine bir ön değerlendirmesi yapılmış ve planın önerileri sınıflandırılarak incelenecek etki konuları oluşturulmuştur.

Çalışmada değerlendirme kapsamında alternatiflere ayrıca önem verildiği anlaşılmaktadır. Kültür mirasına göre planlama alanları ve arazi kullanımından doğacak etkilere göre alternatifler tanımlanmıştır. Alternatiflerle birlikte etki değerlendirme yönteminin Historic England'a sunulduğu ve geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzeltmelerin yapılarak etki analizine geçildiği görülmektedir.

Genelde KÜMED çalışmalarında atlanan ve pek bahsi geçmeyen alternatiflerin değerlendirilmesi York örneğinde öneriler için alternatif konumların gözden geçirilmesini ifade etmektedir.

York için tanımlanan altı kültür mirası niteliğinden yola çıkılarak değerlendirilen alternatiflerin ardından ICOMOS Rehberi'ndekine benzer olarak etki değerlendirme matrisi şekillendirilmiştir. Önce önerilen politikalar için, sonra ise önerilen stratejik alanlar ile arazi kullanım kararları için seçilen alternatifle beraber gerçekleştirilecek diğer alternatifler de değerlendirilmiştir. Her etki analizi etki azaltma önlemlerini beraberinde tablo yoluyla sunarken; etkilerin hafifletilmesine yönelik önerilerin süreçteki tek danışman

olan Historic England tarafından sıklıkla eleştirildiği görülmektedir. Bu da, plan önerilerinin kültür varlıkları üzerindeki potansiyel etkilerinin gerçekten koruma ilkeleri bağlamında yeniden düşünülüp düşünülmediğini belirsiz bırakmaktadır. Sürdürülebilirlik değerlendirmesine eklenen raporda etkilerin izlenmesi ve yönetimi konuları sürdürülebilirlik değerlendirmesi ile Yerel Plan'a bırakılmıştır (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2016).

Özgürlük Anıtı Yeni Müze İnşaatı Çevresel Değerlendirmesi-Amerika Birleşik Devletleri

Federal projelerin çevre üzerindeki etkilerinin görülmesinin ardından ABD tarafından yatırım projelerinde uygulanmak üzere çıkarılan etki değerlendirme yaklaşımları, KÜMED alanında Avrupa örneklerinden oldukça farklılaşmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki KÜMED pratikleri temel etki değerlendirme yasası (CEQ and ACHP, 2013) olan Ulusal Çevre Politikası Yasası'nın (NEPA) yanı sıra ulusal ölçekte tescilli tarih yerler altında, korunan veya korunması öngörülen tarih veya tarih öncesine ait sit, alan, yapı, yapı kalıntısı veya objelerin geleceğe aktarılması amacını taşıyan Ulusal Tarihi Koruma Yasası'na (NHPA) ve bu yasalarla ilgili alt mevzuatlara bağlanmaktadır. Ulusal Tarihi Koruma Yasası (NHPA)'nın 106. bölümünde gelişme önerisinde bulunan tüm devlet daireleri KÜMED'den sorumlu tutulmuş ve etki değerlendirme ile koruma mevzuatları hiyerarşisinde uygulama çerçevesi sunulmuştur. Özellikle 2013 yılında federal ölçekteki projelerin KÜMED çalışmaları için çıkarılan NEPA ile Bölüm 106'nın Bütünleştirilmesine Yönelik El Kitabı'nın ÇED-kültür mirası koruma sürecini, aktörlerini ve aşamalarını pratikte kullanılmak üzere verdiği görülmektedir.

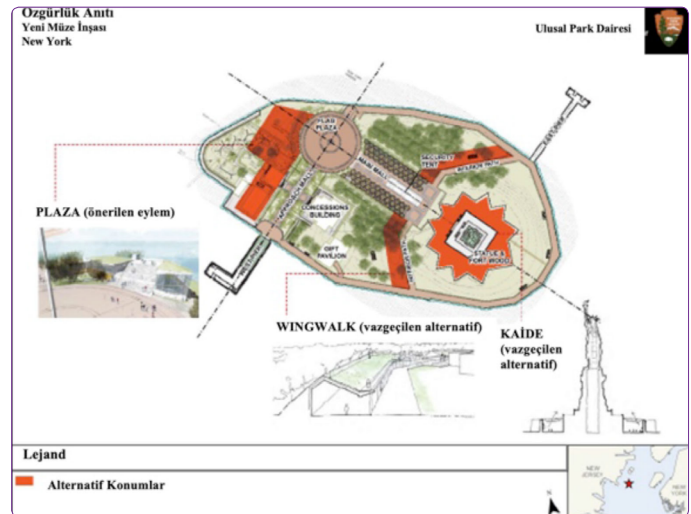
Amerika Birleşik Devletleri'ndeki DMA'lar arasında olan Özgürlük Anıtı'nın yer aldığı Özgürlük Adası'na önerilen yeni müze projesini inceleyen KÜMED çalışması da ilgili etki değerlendirme-koruma sistemi çerçevesinde hazırlanmış, ardından ICOMOS Rehberi'ne göre tekrar düzenlenip UNESCO'ya sunulmuştur. Etkilenen kültür varlığının ülke miras koruma alanı olması nedeniyle ABD mevzuatı çerçevesinde yapılmış KÜMED'de NHPA etkisiyle değerlendirme aşamalarının hepsinde "danışma" zorunlu tutulmuştur. Bu da KÜMED'in teknik süreci ile yasal süreci arasındaki bağın aktör ilişkisi bağlamında sağlandığı ve bu yolla iki sürecin iç içe işletildiğini göstermektedir.

Asıl adı "Dünyayı Aydınlatan Özgürlük" olan Özgürlük Anıtı 19. yüzyılda ABD'nin güney ve güneybatı Avrupa'dan aldığı göçlere bağlı olarak başkan Washington ve Lincoln'ün göçmenleri ülkeye davet etmesinin simgesi olarak Fransızlarca yapılmış ve hediye edilmiştir (ICOMOS, 1983). Yapılış amacıyla özgürlük, barış, insan hakları, köleliğin kaldırılması, demokrasi ve fırsat gibi ideallere ilham vermekle birlikte, tartışma ve protesto gibi hakları da yansıtan güçlü bir sembol olan anıt; demir ve çelik iskelet sistemi üzerine bakır kalıplardan inşa edilmiştir (NPS, 2016b). UNESCO'ya göre

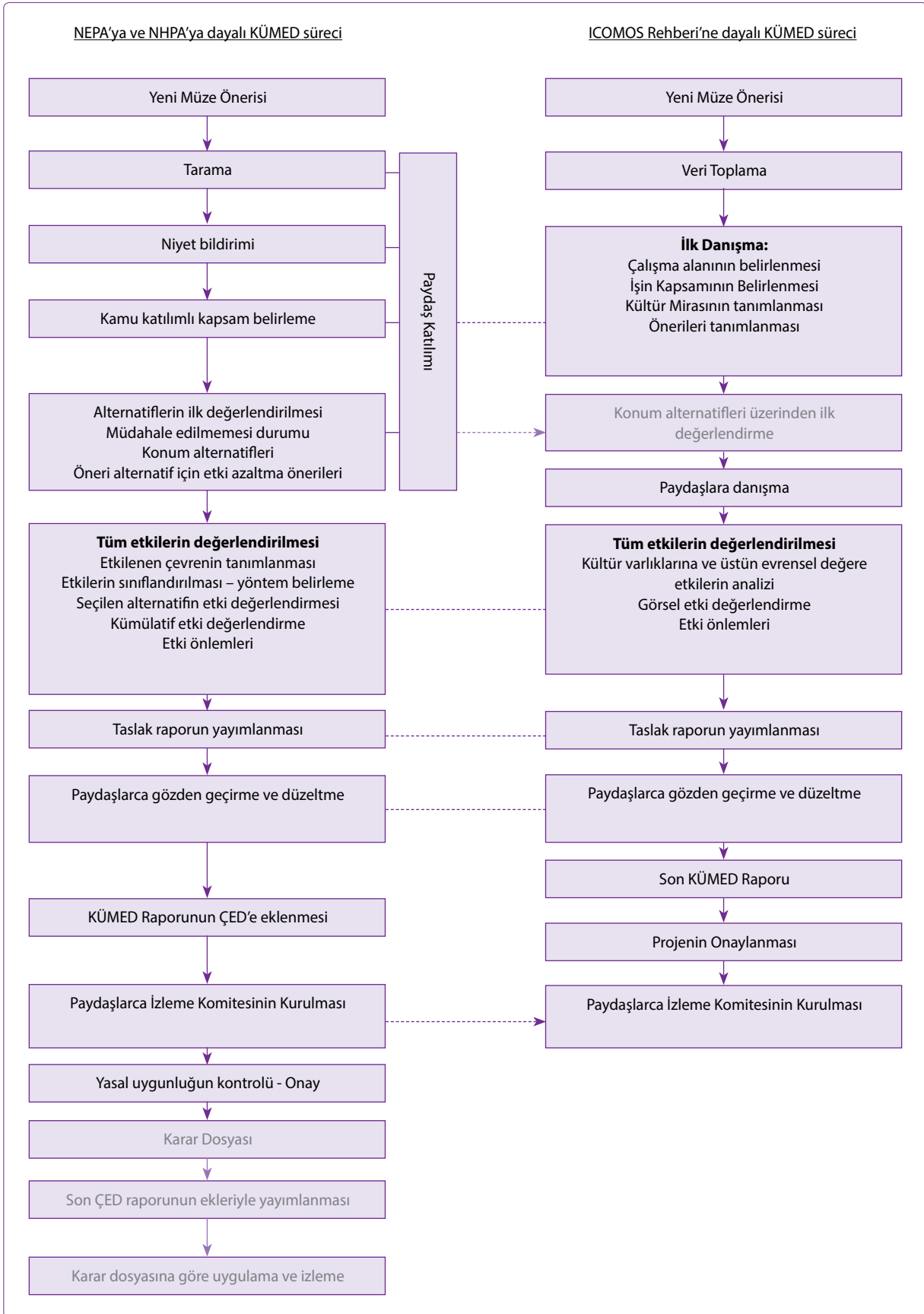
(URL-4) heykelin heykeltıraşı Frederic Bartholdi ve mühendis Gustave Eiffel arasında görülen iş birliğinden doğan anıt, sanat ve mühendisliği yeni ve güçlü bir şekilde bir araya getiren üst düzey bir teknolojik üretimin ve insan ruhunu yansıtan bir şaheserdir. Anıt 1924 yılında ulusal anıt, 1976 yılında kent simgesi olarak tescillenmiş; Özgürlük adası 1935 yılında koruma alanı, 1984 yılında DMA ilan edilmiştir. Ada bütünü 1965-1966 yıllarından beri kuzeyindeki Ellis Adası ile birlikte ABD Ulusal Park Dairesince (NPS) yönetilmektedir.

Ulusal Park İdaresi ve Özgürlük Anıtı'nın korunmasından sorumlu The Statue Liberty-Ellis Island Foundation'ın birlikte önerdiği yeni müze, adanın kuzeybatısında, 1858 m²'lik alanda, 500 turiste hizmet verecek şekilde düşünülmüştür (NPS, 2016b). Mevcut müze heykel kaidesinde bulunurken; yeni tasarımın müze sergi alanı, tiyatro, kitap satış birimi, yönetim bölümü, ekipman/teknoloji bölümü, bitkilendirilmiş yeşil çatı ve adanın ortasında bulunan bayrak meydanını karşılayan merdivenleri içermesi önerilmiştir (NPS, 2016a). Şekil 9'da izlendiği üzere, ABD KÜMED mevzuatları kapsamında ön değerlendirmesinin gerçekleştirilmesinin ardından; müzenin kültür varlıklarına önemli etki potansiyeli olduğu görülerek detaylı bir KÜMED çalışması başlatılmıştır.

Temel etki değerlendirme aşamasına kadar, alanda söz sahibi olan tüm aktörlerin sürece katılması öngörülmüştür. Etki değerlendirme çalışmasının kapsamı belirlenirken; alanın kültür varlıkları ve temel nitelikleri, etkilenmesi beklenen çevreye ilişkin görsel özellikler (Özgürlük Adası, Özgürlük Adası'ndan New York kenti, liman manzaraları, adadan manzaralar) ve DMA'nın turizm yapısı alanı tanımlayan öğeler olarak tarif edilmiştir. Bir yandan fiziksel müdahalenin etkilerinin araştırılması, diğer yandan ise DMA'nın turistik özelliklerinde yaşanacak değişimlerin incelenmesi uygun görülen çalışmada; alternatiflerle ilgili ilk değerlendirme genel olarak yapılmış, ayrıntılı analize girecek alternatifler seçilerek süreç devam etmiştir (Şekil 10).

Şekil 9. Özgürlük Anıtı müze önerisi için düşünülen ve vazgeçilen konum alternatifleri (NPS, 2016b).

Şekil 10. Özgürlük Anıtı Müze Önerisi KÜMED'i Süreç Akış Şeması.

Amerika Birleşik Devletleri KÜMED yaklaşımlarında, ICOMOS Rehberi'nde de bahsedilmesine rağmen, DMA'larda pek karşılaşılmayan alternatiflerin etkilerinin değerlendirilmesine vurgu yapıldığı görülmektedir. Ülke KÜMED sürecinin ICOMOS sürecinden farklılaştığı ilk aşama alternatiflerin ele alınış biçimidir. Özgürlük Adası'nın mevcut müzesinin ve fiziksel çevresinin olduğu gibi kalmasına karşılık gelen "müdahale/eylem önermeme" ile "önerilen eylem" i içeren alternatiflerin etki konularıyla ilişkili olarak tek tek "etki analizi", "kümülatif etkiler" ve "sonuçlar" alt başlıklarında aktarılmış olması önemlidir. Alternatifler uygun konum seçimi ile ilişkili olarak da değerlendirilirken proje tasarımcılarını ve yerel yönetimleri de içeren paydaş katılımı sağlanarak uzlaşma arandığı da görülmektedir. Alternatiflerin etkilerinin değerlendirilmesiyle bütünleşik kurgulanan etki azaltma önlemlerinde aynı yol izlenmiş, yasal bir gereklilik olarak alana ve projeye özgü izleme komitesi kurulmuştur. Şekil 10'da görüldüğü gibi, ICOMOS KÜMED sürecinde ise alternatiflerden kısaca bahsedilerek seçilen alternatife ilişkin analizin gerçekleştirilmesine yoğunlaşmıştır.

Mevzuata dayalı KÜMED'in bütün yönleri ve yaklaşımları düşünüldüğünde değerlendirme aşamalarının; kültür mirası belirleme, etki konularını sıralama, danışarak alternatifler oluşturma ve etki analizleriyle değerlendirme, etki azaltma önlemlerini hazırlama ve karar vermeyi içeren geniş ve kapsamlı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, KÜMED'in Hollanda örneğindeki gibi önerilerin onaylanması için kullanılan bir araç olarak değil, paydaş katılımlı koruma-tasarım süreci olarak ele alındığı görülmektedir. Proje için gerçekleştirilen KÜMED çalışmasının genel ÇED sürecine eklenebilen özelliği nedeniyle de Özgürlük Anıtı yeni müze inşası çevre değerlendirmesi ICOMOS rehberini kendi yerel etki değerlendirme süreçleriyle bütünleştiremeyen diğer örneklerle göre daha güçlü bir çerçeve çizmektedir.

İncelenen örneklerde görüldüğü üzere, ICOMOS KÜMED Rehberi kültürel miras çevrelerine etkide bulunacak önerilerin değerlendirilmesi için evrensel olarak uygulanabilir bir etki analizi yaklaşımı sunarken DMA'ları özelinde bir yöntem önermektedir. İki temel süreçten meydana gelen etki çalışmalarının, yasal prosedüründen ziyade teknik sürecini yönlendiren ICOMOS Rehberi'nin KÜMED'e en büyük katkısını, bu nedenle, etki analiz yaklaşımı oluşturmaktadır. Buna karşın küresel bir yaklaşım sunması nedeniyle ICOMOS Rehberi'nin etki uygulanabilmesi için ülke koruma-etki değerlendirme-planlama mekanizmalarıyla bütünleştirilmesi gereklidir. Bu nedenle, Liverpool ve Kinderdijk-Elshout DMA örnekleri ICOMOS Rehberi'nin ülke yasalarının tanımlanmış olmasının önemi ortaya konulmaktadır. Liverpool örneği, DMM talebinin yerel yasal-yönetimsel sistemde yer bulamayan KÜMED'in parçalı hazırlanmasına ve ICOMOS Rehberi'nin projeyi desteklemek için kullanılmasına neden olmuştur. Kinderdijk-Elshout DMA'da ise, KÜMED çalışması, aynı alan üzerinde söz sahibi olan aktörlerin iş birliği kurabildiği bir mekanizma içinde gerçekleştirilebilmiştir. York Kenti Yerel Planı KÜMED'i ise, İngiltere'de önceki dönemde görülen eksikliklerinin ancak KÜMED'in koruma ve etki değerlendirme mevzuatlarında açıkça belirtilmesine bağlı olarak uygulanmasının sağlıklı olduğunu göstermiştir.

Amerika Birleşik Devletleri örneğinde, önceki üç örnekte parça parça görülen KÜMED'in ülke koruma yaklaşımı bağlamında yasal sistem içinde kurgulanması, KÜMED'in üst ölçekli etki değerlendirme türleriyle ilişkisi, KÜMED aşamalarının eksiksiz uygulanması ve ICOMOS rehberinde aranan KÜMED özelliklerine cevap verilmesi konularında başarılı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, seçilen KÜMED deneyimlerinin hiçbiri Türkiye'deki kültür mirasının bağlamının zenginliği göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye için tam uygulanabilir görünmemektedir.

Örneğin, ABD'deki kültürel miras alanları daha çok doğal koruma alanları içinde bulunmaktadır. İngiltere ve Hollanda'da ise Türkiye'deki gibi birçok tarihi katman barındıran, kültürel ve doğal sitlerin bir arada yaşadığı, çoklu aktör ilişkilerine rastlanmamaktadır.

Türkiye'de KÜMED Pratikleri, Karşılaşılan Sorunlar ve KÜMED Önerileri

Türkiye'de KÜMED alanında gerçekleştirilen uygulamalar, küresel düzeydeki KÜMED pratiklerinde görüldüğü biçimde üçe ayrılmaktadır: uluslararası finans kurumları rehberlerine, uluslararası koruma kurumları taleplerine ve ülke yasal sistemine dayalı KÜMED çalışmaları. Avrupa ve Amerika örneklerinin aksine, Türkiye'de KÜMED'i oluşturan ya da tanımlayan herhangi bir mevzuat bulunmaması nedeniyle, bu kısımda önce Türkiye mevzuatında kültür mirası-etki değerlendirme ilişkisi ortaya konulmuştur. Uluslararası rehberlere göre hazırlanmış iki örnek olan Haliç Metro Geçiş Köprüsü ve Avrasya Tüneli KÜMED⁶ örneklerinin kısaca değerlendirilmesinin ardından Türkiye'deki KÜMED sorunları aktarılmıştır. Son olarak, uluslararası KÜMED yaklaşımları ve incelenen örnek uygulamalardan çıkarılan sonuçlar ile KÜMED'in Türkiye'deki durumu karşılaştırılmış ve Türkiye'den yola çıkarak küresel ölçekte KÜMED uygulanabilirliğini artırmak üzere temel ilkeler tanımlanmıştır.

Türkiye Mevzuatında KÜMED İlişkisi

Türkiye'de, KÜMED'in kuramsal olarak ifade edilmesi 1990'lı yıllara rastlamaktadır. Dönemin kalkınma planlarında ve ÇED yönetmeliklerinde etki değerlendirme konusuna kültürel miras boyutu eklenmiş, ancak ÇED'de daha çok

⁶ Bu örnekler, günümüz KÜMED tanımlamasına tam olarak uymayan nitelikler sergilemelerine rağmen; Türkiye'de KÜMED örnek uygulamalarına en yakın deneyimlerden olmaları nedeniyle değerlendirilmiştir.

çevrenin ve doğal değerlerin korunmasına odaklanılmıştır. Örneğin 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (Devlet Planlama Teşkilatı, 1989) Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun çevre perspektifine dayanan tüm planlama ölçeklerinde çevrenin düşünülmesi, imar yasasının çevre boyutunun güçlendirilmesi, hidroelektrik santrallerinin ekolojik ve sosyoekonomik dengede yarattığı değişiklikler ile etkilerin azaltılması, mekânsal planlamada tarihi, kültürel ve doğal değerlerin korunması ve yerel altyapı uygulamalarında tarihi mimari dokunun bozulmasının engellenmesinden söz edilmektedir. Benzer şekilde 1993 tarihli ilk ÇED yönetmeliğinde; "tarihi ve kültürel değer"ler çevre tanımında sosyal çevre unsuru altındaki öğeler arasında belirtilmişken, 1997 yönetmeliğinde tanım kısaltılmış, "hassas yöreler" tanımı da kaldırılmıştır. Akkaş'a göre (2012) bu değişiklikler, maden yatırımlarını kolaylaştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Benzer yaklaşım, ÇED yönetmeliklerinin tarihçesi içinde "yönetmelik öncesi onay alan projelerin etki değerlendirmesinden muaf tutulması" anlayışında da izlenmektedir. Bazı yatırımların herhangi bir etki değerlendirme uygulamasına konu edilmeden onaylanması Türkiye'deki sit alanlarındaki yapılaşma tehditlerini artırmış; koruma yasasının ise göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu duruma örnek olarak gösterilebilecek temel iki örnek Alliano Antik Kenti ve Hasankeyf'tir.

Alliano, Bergama'nın kuzeybatısında yer alan, sadece arkeolojik, sanat tarihi ve mimarlık alanlarındaki niteliklerinin yanında tıp tarihi açısından önem arz eden önemli bir antik sağlık merkezidir. 1990'lı yıllara kadar işletilen Alliano, İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından, 2001 yılında 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir. Çok az bir bölümü ortaya çıkarılan ve dokuz yıl arkeolojik araştırmaları süren Alliano'nun büyük potansiyelleri olduğu bilinmektedir (Yaraş, 2011). Kazılarla birlikte 1994 yılında inşası başlayan Yortanlı Baraj alanının ortasında bulunan kentte bir yandan kurtarma kazıları devam ederken, diğer yandan baraj inşası sürdürülmüştür (Cangi, 2005). 2001 yılında ÇED yönetmeliğinin AB Direktifi'ne uyumlaştırılması kararına (URL-5), 2002 yılında yönetmeliğe sit alanlarını ilgilendiren "duyarlı yöreler" tanımının tekrar eklenmesine ve 2006 yılında Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından 717 sayılı "Baraj Alanlarından Etkilenen Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması" ilke kararı alınmasına rağmen barajın antik kent üzerindeki etkileri araştırılmamıştır. Bölge ölçeğindeki su projeleri için etki değerlendirme önerisi getirmesi beklenen karar; sanılanın aksine koruma alanlarının yitirilmesine neden olduğu gerekçesiyle; ikinci ve üçüncü maddelerinde geçen "barajın planlanan alanın dışında başka bir yerde yapılmasının mümkün olmadığının saptanması" halinde taşınmaz kültür varlıklarının "başka bir yere taşınması ya da belgelenecek su altında bırakılmasına karar

verme" kararı Danıştay'ca (URL-6) iptal edilerek durum düzeltilmiştir. Ancak benzer maddeler 2009-2010 yıllarında yeniden eklenmiş ve 2010 yılı sonunda Alliano Antik Kenti kumla kapatılıp barajın suları altında bırakılmıştır.

İkinci örnek Hasankeyf, Türkiye'deki en iyi korunmuş Orta Çağ kentlerinden biri olarak bilinir. Barındırdığı mimari ve arkeolojik anıtlarla bilinen Hasankeyf (Ahunbay, 2006); Batman yakınında, tarihi İpek Yolu güzergâhı üzerinde önemli bir noktada konumlanmıştır (Uluçam, 2006). Alliano'deki kazı-proje süreci ile benzerlik taşıyan Hasankeyf için de Ilisu Baraj kararının ÇED yönetmeliği (1993) öncesinde olması nedeniyle ÇED muafiyeti kararı verilmiştir. Bu nedenle, arkeolojik kazılar barajdan etkilenmesi beklenen alan içinde kültür mirasının yoğunlaştığı kısımlarda kurtarma kazısı olarak gerçekleştirilmiştir (Uluçam, 2006). 1997 yılındaki Bakanlar Kurulu'nun destekleriyle proje için yabancı bir şirketle anlaşma yapılmıştır. (URL-8). Buna karşın, TMMOB, Hasankeyf Belediyesi ve Anadolu Sanatçıları Derneği karar karşısında 1999 yılında Danıştay'a başvurarak yasal yollarla karara karşı çıkmaya çalışmış, fakat başarılı olamamışlardır. Projeye yönelik tepkilerin artması nedeniyle 2000'li yılların başında projeye finansman sağlayan kurumlar projeden çekilmiş; ancak 2004 yılında gelişme tabanlı yeni bir konsorsiyum ile proje sürdürülmüştür (Ronnayne, 2005). Böylece, kültürel mirasın ÇED içinde yavaş yavaş yer bulduğu dünya örneklerinin tersine Türkiye'de KÜMED uygulamalarından uzaklaşma yaşanmıştır.

ICOMOS KÜMED Rehberi'nin dünyaya tanıtıldığı 2011 yılında, ülkemizde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın kurulması ile koruma-etki değerlendirme arasındaki boşluğun arttığı görülmektedir. 644 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile, tabiat varlıklarının korunması yetkilerinin Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na devredilmesinin ardından, ÇED Yönetmeliği'ne de kamulaştırma kararına sahip projeler için muafiyet kararı eklenmiş; Ilisu Baraj projesi gibi birçok yatırımda ÇED aranmamaya başlamıştır. "Çevre" tanımına yer verilmeyen 3.10.2013 tarihli ÇED Yönetmeliği'nde de günümüzde geçerli yönetmelikte de aynı yaklaşım izlenmektedir. Yirmi yıllık geçmişine rağmen kültür mirasına ilişkin herhangi bir yenilik getirmeyen ÇED Yönetmeliği'ne tekrar eklenen geçici madde ile Üçüncü Köprü gibi birçok büyük yatırım kapsam dışı bırakılmış, ÇED'e tabi projeler için eleme aşamasında kapasite yükseltilmiştir. 2017 yılında Türkiye'nin ilk Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliği (SÇD) yürürlüğe girmiş; yine geçici maddelerle birçok plan ve program SÇD'den de muaf tutulmuştur. Türkiye mevzuatı günümüze planlama-koruma-etki değerlendirme arasında hiçbir bağ kurulmadan gelmiştir.

Türkiye'de Uluslararası KÜMED Yaklaşımları Uygulamaları

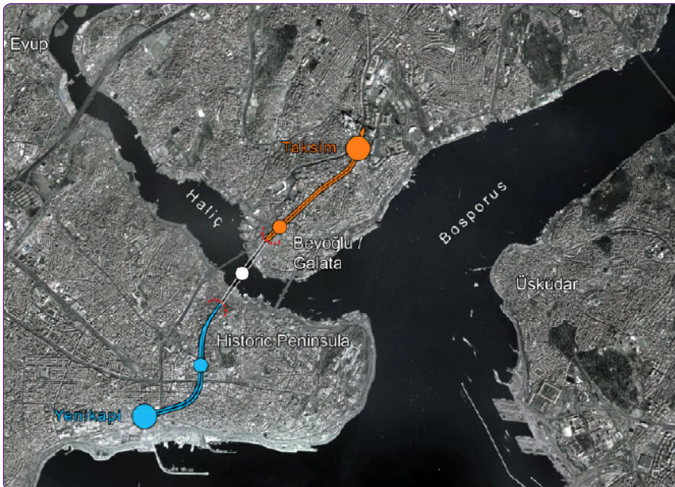
Türkiye'de KÜMED yaklaşımının oluşturulmasında ve geliştirilmesinde en etkin aktörler olarak uluslararası kuru-

luşlar görünmektedir. Özellikle İstanbul'un tarihi alanlarını etkileyen planlama ve büyük kentsel proje kararlarına bağlı olarak UNESCO ve ICOMOS değerlendirmeleri ile ülkede KÜMED'in geliştirilmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Örneğin; ICOMOS/UNESCO Uzmanları Ortak İnceleme Misyona Raporu'nda (WHC, 2006), Galataport Projesi, Dubai Kuleleri, Haliç Metro Geçiş ve Marmaray gibi kentsel projeler için görsel bütünlük ve özgünlük kavramları ile birlikte etki değerlendirme çalışmaları da talep edilmiştir. Diğer yandan DMA olmayan koruma alanlarını etkilemesi beklenen yatırım projeleri için maddi destek almak üzere uluslararası finans kurumlarının istekleri ile onların rehberleri kullanılarak hazırlanmış KÜMED çalışmaları da bulunmaktadır. Türkiye mevzuatı bağlamında zorunlu olmaması nedeniyle, KÜMED yapılması kararı ancak uluslararası düzeydeki ilişkilere ve isteklere göre alınmaktadır.

Haliç Metro Geçiş Köprüsü Görsel Etki Değerlendirmesi

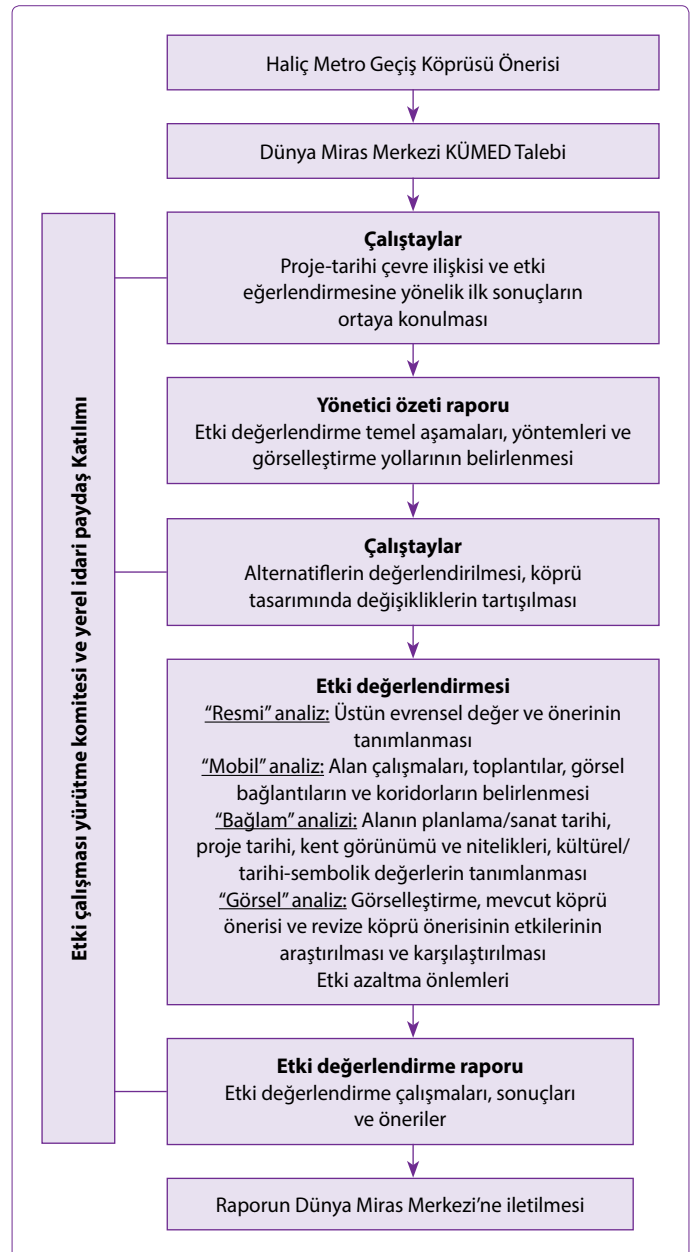
Haliç Metro Geçiş Köprüsü Projesi'nin amacı; kent bütünü ve DMA'ları içindeki trafiğin iyileştirilmesi olarak açıklanırken (Kloos ve ark., 2011); köprü'nün Beyoğlu ile Tarihi Yarımada'yı birbirine bağlayan yeni bir ulaşım eksenini oluşturması hedeflenmiştir (Şekil 11). 2005 yılında Taksim-Yenikapı Metrosu tünellerinin tamamlanması nedeniyle köprü güzergâhının değiştirilemeyeceği anlaşılmış, köprü'nün tasarımı da Koruma Kurulu tarafından onaylanmıştır (Benli, 2013). İstanbul'un tarihi alanlarını etkileyen bu durum, 2006 yılından itibaren DMM'nin taraf devlet Türkiye'den projenin mimari özelliklerinin gözden geçirilmesi ve görsel etki değerlendirilmesinin yapılması taleplerine neden olmuştur. 2007 yılına gelindiğinde, Haliç Metro Geçiş Köprüsü için UNESCO tarafından uluslararası standartlara göre görsel etki değerlendirmesi (WHC, 2007) istenmiştir. Aachen Üniversitesi'nce (Kloos ve ark., 2011) Türkiye'de ilk sayılabilecek KÜMED uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Dünya mirası olan İstanbul Tarihi Alanları'na potansiyel etkileri olması beklenen Haliç Metro Geçiş Köprüsü,

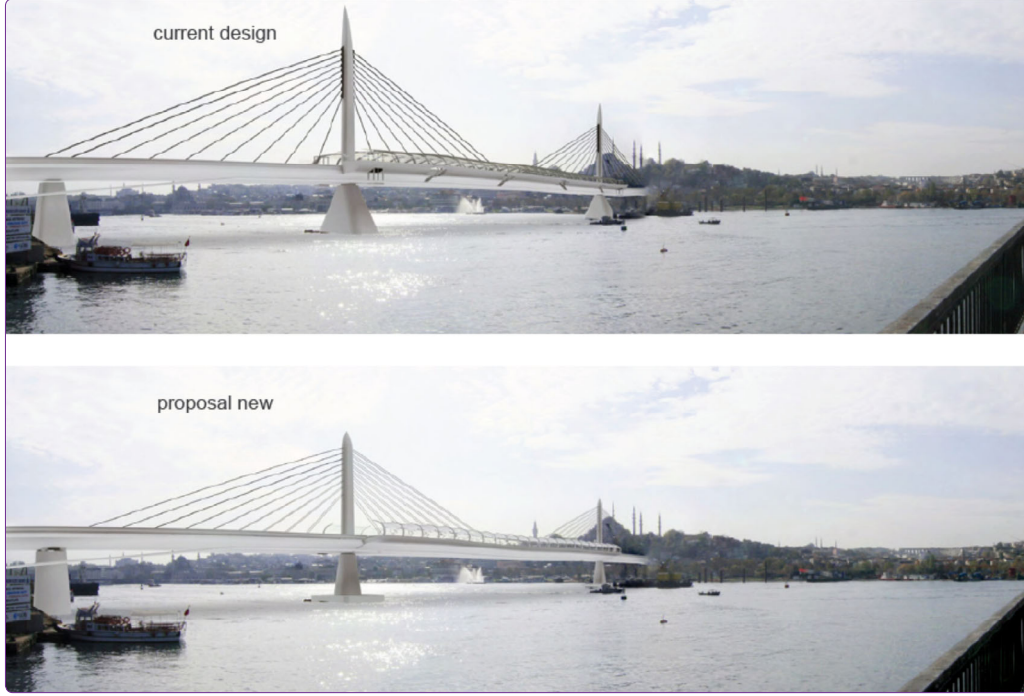

Şekil 11. Haliç Metro Geçiş Köprüsü Ekseni (Kloos ve ark., 2011).

metropolitan ölçekteki herhangi bir ulaşım kararına dayanmadığı gibi önerildiği dönemde DMA yönetim planının olmaması nedeniyle (Sorosh-Wali ve ark., 2009), KÜMED yaklaşımı daha çok ICOMOS Rehberi'nin teorik-teknik perspektifinin uygulanması çalışmasına karşılık gelmektedir. Bu bağlamda, Şekil 12'de görüldüğü üzere, proje ve kültürel miras ilişkisini sorgulayan çalıştaylarla başlayan süreçte ara çıktı olarak etki değerlendirme aşamaları ve yöntemlerine yönelik ön rapor hazırlanmış olduğu olumlu bir nitelik olarak dikkati çekmektedir. Buna karşın, etki çalışmasını yapan ve danışma rolü üstlenen tüm paydaşların yabancı olmaları, DMA'nın dinamikleri ile projenin gerekçeleri arasındaki ilişkinin doğru kurgulanıp kurgulanmadığı sorusu-

Şekil 12. Haliç Metro Geçiş Köprüsü Görsel Etki Değerlendirme Süreci.

Şekil 13. Haliç Metro Geçiş Köprüsü ilk tasarımı ile değiştirilmiş yeni tasarımı modellemesi (Kloos ve ark., 2011).

nu sordurmaktadır. Bu nedenle, her ne kadar birçok analiz sınıflamasından meydana gelmiş olsa da, Haliç Metro Geçiş Köprüsü etki çalışmasının Tarihi Yarımada, İstanbul ve Türkiye koruma bağlamlarından kopuk olarak, sadece uluslararası KÜMED ilkelerine göre hazırlandığı görülmektedir.

ICOMOS Rehberi'ni temel alan Liverpool ve Kinderdijk örneklerinde de görüldüğü gibi, etki değerlendirme aşaması ÜED'nin nitelikleri odağında alt basamaklar ve ek analizlerle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın halk katılımı ve yerellik konusunda önemli eksiklikleri bulunmaktadır. Kültürel Miras Etki Değerlendirmenin kapsamının belirlendiği çalıştaylara sadece yerel ve merkezi yönetimlerin katıldığı görülmektedir. Çalışma, alana özgü analizler ile benzer örneklerden faydalanılarak yapılmış çeşitli karşılaştırmaları içermektedir. Fakat, bu analizlerin köprü önerisi-DMA ilişkisi bağlamında kullanılmadığı, etki analizi üzerine UNESCO'nun geri bildirimleri ve yönlendirmeleri dışında bir yorum getirilmediği görülmektedir. Şekil 13'te görüldüğü üzere, KÜMED'in tek etkisi köprü tasarımında çok küçük bir değişiklik yapılmasını sağlamak olmuştur. Bu yönleriyle DMA'nın korunmasına ve Türkiye'de KÜMED'in geliştirilmesine katkısı olamamıştır.

Türkiye'de etki değerlendirme uygulamalarının DMA ve kent silüeti için önemini vurgulayan Haliç Metro Geçiş Köprüsü örneğine rağmen; büyük kentsel proje önerileri devam etmekte, sit alanlarındaki gelişme baskısı sürmektedir. Bu, aynı zamanda uluslararası koruma kurumları rehberlerinden uzaklaşılması ve maddi destek amacıyla uluslararası finans kurumlarının yönlendirmelerine göre KÜMED yapılması anlamına da gelmektedir. Avrasya Tüneli Projesi'nde

izlenen bu durum, gelişme tabanlı yaklaşımların cazibesini artırırken; katı bir yaptırım bulunmayan koruma kurumlarının göz ardı edilmesine de yol açmaktadır.

Avrasya Tüneli Projesi Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirmesi

Türkiye'de etki değerlendirme uygulamalarının DMA ve kent silüeti için önemini vurgulayan Haliç Metro Geçiş Köprüsü örneğine rağmen; alanda büyük kentsel proje önerileri devam etmiş, sit alanlarındaki gelişme baskısı sürmüştür. Bu, aynı zamanda uluslararası koruma kurumları rehberlerinden uzaklaşılması ve maddi destek amacıyla uluslararası finans kurumlarının yönlendirmelerine göre KÜMED yapılması anlamına da gelmektedir. Avrasya Tüneli Projesi'nde izlenen bu durum, gelişme tabanlı yaklaşımların cazibesini artırırken; etkili bir yaptırım bulunmayan koruma kurumlarının göz ardı edilmesine de yol açmaktadır.

Önceki adı Karayolu Boğaz Tünel Geçişli olan Avrasya Tüneli Projesi'nin başlangıcı 2007 yılına uzanmaktadır (URL-10). D-100 İstanbul-Ankara Devlet Otoyolu ile Tarihi Yarımada'nın güney sınırından geçen Kennedy Caddesi boyunca devam eden proje kapsamında 5,4 km'lik bir tünel ve tünele bağlanan yollarının genişletilmesi bulunmaktadır. Toplamda 14,6 km olan ulaşım yatırımının Boğaz Geçiş noktasında gişe, işletme binası, havalandırma bacaları, elektrik binaları ve sadece lastik tekerlekli araçların kullanımı için iki katlı ve çift şeritli bir tünel önerilmiştir (ATAŞ, 2011b) (Şekil 14).

2007 yılında dönemin 2003 tarihli ÇED Yönetmeliği yürürlükteyken proje için Çevre ve Orman Bakanlığı'nca ÇED

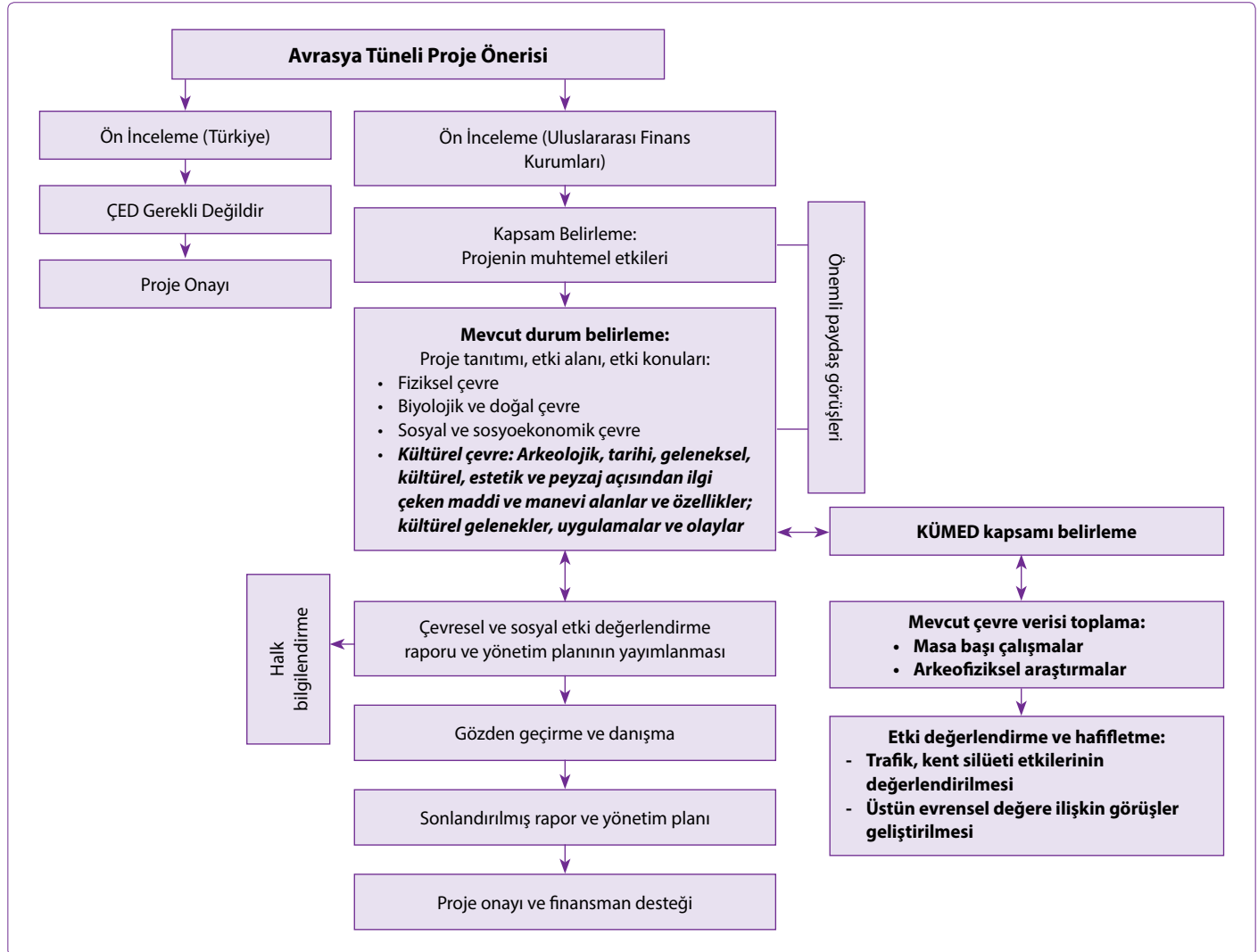

Şekil 14. Avrasya Tüneli Projesi eksen ve temel önerileri (TMMOB ŞPO, 2011).

gerekli değildir kararı verilmiştir. Buna karşın, proje için finansal desteğe ihtiyaç duyulmuş ve kredinin sağlanması amacıyla uluslararası finans kurumlarının isteği ile Avrasya Tüneli Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirmesi (ÇSED) yapılmıştır (ATAŞ, 2011a). Ülke mevzuatıyla bağlantısı olmayan ÇSED süreci sonrasında, projeden etkilenen alanın

DMA olması nedeniyle konuya UNESCO dahil olmuş ve projenin hem yer üstü hem de yer altı kültür miraslarına etkilerinin ele alınması gerekli görülmüştür.

Avrasya Projesi'nin kültür mirası üzerindeki etkileri Şekil 15'te ayrıntılandırılan ÇSED uygulamasının içindeki bir bölüme karşılık gelmektedir. Tek bir uzman danışmanlığı ile

Şekil 15. Avrasya Tüneli Projesi Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme ve Kültürel Miras Etki Değerlendirme Süreçleri.

hazırlanan bu bölüm, gerçek bir KÜMED uygulaması olmayıp, proje alanındaki tarihi çevreyi aktarmaktadır. Alanda bulunan arkeolojik değerleri içeren ve DMA'ya ilişkin çeşitli bilgiler sunan çalışma, herhangi bir etki analizi yaklaşımına sahip değildir. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) Çevresel ve Sosyal Standartlara İlişkin Performans Gereklilikleri, Avrupa Yatırım Bankası Çevresel ve Sosyal Prensipler ve Standartlar, Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC) Sosyal ve Çevresel Sürdürülebilirlik Performans Standartları, Ekvator Prensipleri ve OECD Ortak Yaklaşımları kullanılarak geniş bir etki değerlendirme sistemi içinde yapıldığı söylenen (ATAŞ, 2011a) ÇSED içinde KÜMED'in kapsamı oldukça dar bırakılmıştır. Alan çalışması olmadan, masa başı araştırmalar üzerinden verilen KÜMED bölümünde koruma uzmanı eksikliği de dikkati çekmektedir. Katılımın bulunmadığı, sadece üç basamaktan oluşan Avrasya Tüneli Projesi KÜMED'in etkilerin analizi alanında da teknik herhangi bir yenilik getirememiştir. Projenin DMA üzerinde önemli etkilerinin bulunmadığını belirten ÇSED, yerellikten kopuk bir diğer etki değerlendirme örneği olarak; Türkiye mevzuatındaki kamu kurumları tarafından geliştirilen projeler için ÇED/KÜMED önermemesiyle de ilişkili olarak bütüncül herhangi bir planlama veya koruma yaklaşımı olmadan hayata geçirilmiştir.

Türkiye'de KÜMED'in Uygulanabilirliği Sorunları ve Öneriler

Türkiye'de KÜMED'in sadece uluslararası yaklaşımları takip eder biçimde ve sadece DMA'larla ilişkili olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Buna karşın hiçbir DMA yönetim planında ortak bir yaklaşım ya da dilden bahsetmek mümkün değildir. Örneğin, İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı'nda, mevcut mevzuata KÜMED'in eklenmesinden bahsedilirken (Alan Başkanlığı, 2018); "Tarihi Yarımada Kültürel Mirasa Yönelik ÇED Çerçevesinin ve Uygulamalarının da Geliştirilmesi" amaçlanmakta, fakat buna ilişkin hiçbir açıklama yapılmamaktadır. Aynı şekilde, diğer DMA yönetim planlarında da KÜMED arayışları sürmekte, fakat her birinde ayrı bir yaklaşım ifade edilmektedir. Yönetim planlarında KÜMED uygulamalarını yönlendiren herhangi bir çerçeve de sunulmamaktadır. Bu yönüyle, Türkiye'de KÜMED için ICOMOS Rehberi'ne dayalı teknik bir etki analizi yaklaşımının benimsenmesi önemli görünmektedir.

ICOMOS KÜMED Rehberi'nin Türkiye'ye uyarlanabilmesi için yapılması gereken bir diğer radikal değişiklik mevzuat çerçevesinde düşünülmelidir. Avrupa örneklerinde görülen yasaların bütünleştirilmesi ve koruma-gelişme bağlamında kararların bütüncül değerlendirilmesi, birbiriyle çelişmeyen kararların alınması yaklaşımları ile Türkiye'nin çok aktörlü, karmaşık ve uzun süreçleri (Zeren-Gülersoy, 2008) karşılaştırıldığında planlama-etki değerlendirme-koruma ilişkisinin gözden geçirilerek bütünleştirildiği genel bir üst çerçeveye ihtiyaç olduğu görülmektedir. Türkiye'de envan-

ter çalışmalarının sürdürüldüğü ve yerleşmelerin zengin geçmişleri nedeniyle sürmeye devam edecek olduğu düşünülürse, her şeyden önce Türkiye'ye özgü kültür varlıklarına niteliksel bir betimleme sunan ve ülke bütününe kapsayan bir politikanın oluşturulması da önem kazanmaktadır. Ardından bu politikaya bağlı olarak genel bir KÜMED yaklaşımı geliştirilmesi uygun görülmektedir.

Türkiye'de güncel planlama, koruma ve etki değerlendirme yaklaşımlarını içeren, güncel kavramsal bir çerçevenin kurulması KÜMED'in doğru tanımlanabilmesi için zorunlu görünmektedir. Bunu gerçekleştirirken; tarihteki gibi kalkınma planları politikalarıyla değil, daha üst şemsiyede; ülkenin kültür varlığı kapasitesi ve özellikleri dikkate alınarak Türkiye'ye özgü kültür varlığı tanımı yapılarak gerçekleştirilmesi anlamlı olacaktır. Kinderdijk-Elshout örneğinde, kültür peyzajının öne çıkarılması anlamlıyken; yine "peyzaj" kavramı etrafında şekillendirilen ve hem kıra hem de kente uyarlanan kültürel, tarihsel, kentsel peyzaj kavramları İstanbul gibi kır kent ayrımının yapılamadığı, tarih öncesine dayanan yerleşimlerin üzerine kurulu, küresel ekonominin yönettiği bir kent için yeterli olamayacaktır. Bu sebeple, Türkiye'de kültür mirasının sürdürülebilirliği için "tarihsel katmanlık", "kültürel bağlam" ve "değişimin yönetilmesi" gibi kavramlarda yerele özgü koruma-yönetim-etki değerlendirme mekanizmaları oluşturmanın yolları aranmalıdır.

Kültür mirasının korunması ve yönetilmesinde net bir tavrın ortaya konulmasının ardından bunun yerelleştirilmesi ve her sit alanının kendine özgü olduğu bağlamında koruma-yönetim planında değişimin yönetilmesi altında alana özgü KÜMED ilkelerinin sunulması önem kazanmaktadır. Sit alanları ölçeğinde verilen kararların üst ölçekli planlara aşağıdan yukarı işlenmesi, bu planları KÜMED yoluyla şekillendirmesi düşünülmelidir. Korumada fiziksel kararların yansıtıldığı koruma planları ile alanların değişiminin aktör-süreç ilişkisinde değerlendiren yönetim planının birbirini daha güçlü beslemesinin yolları aranmalı ve yönetim süreçleri mekândan koparılmamalıdır.

Kültürel mirasa etkilerin analizindeki teknik boyutun ise; ülke mevzuatınca zorunlu kılınan KÜMED'in tanımlanmasının ardından uygulanabilirliği kolaylaştırılmış olacaktır. Yine korunan alanın öz niteliklerine ve özgünlüğüne odaklanan bir çerçevede KÜMED'in kurgulanması önerilmelidir. Özellikle ICOMOS Rehberi'nde belirtilen, kültür varlığının niteliklerine uyumlu bir gelişme aranması için miras merkezli bir etki yaklaşımı için mutlaka çalışmaya etkilenecek çevrenin öneminin ortaya konulması ve proje tasarımı sürerken öneri alternatiflerin değerlendirilmesi sürecin başlaması için önceliklidir. Kültürel Miras Etki Değerlendirme aşamaları, Türkiye'de korumadan sorumlu temel kamu kurumu tarafından mevzuat aracılığıyla tanımlanırken; aktör katılımı da zorunlu tutulmalıdır. Kültürel Miras Etki Değerlendirme pratikleri için takip edilmesi gereken süreç ve aşamalar

net bir biçimde tanımlanırken ICOMOS Rehberi'nde tarif edilen aşamaların tümü ülke mevzuatı ile ilişkilendirilip geliştirilerek kullanılmalıdır. Bu nedenle aşağıda özetlenen ilkelerin de benimsenmesi ve Türkiye'nin potansiyel KÜMED sistemine yerleştirilmesi gerekmektedir.

- Amerika Birleşik Devletleri örneğinde izlendiği üzere, etkin katılım için, her aşamada aktif olarak yer alacak aktörler ve yönetici aktör tanımlanmalıdır.
- Kültürel Miras Etki Değerlendirmenin ön değerlendirme sürecinde; öneriler sadece etkilenecek sit alanının sınırlarına göre değil; uluslararası ve ulusal koruma politikalarına, yerel koruma ve yönetim ilkelerine ve kültür varlıklarının niteliklerine göre de ele alınmalıdır.
- Ön değerlendirme sürecinde mekânsal planlama (koruma planı) ve yönetim planı paydaşları başta olmak üzere, tüm paydaşlarla ortak karar alınması ve ön KÜMED çalışmasının hazırlanması zorunlu olmalıdır.
- Ayrıntılı KÜMED isteminin ardından, KÜMED ekibinde aranan nitelikleri belirleyecek aktör tanımlama işlemi gerçekleştirilmelidir. Bu aşamada, başka etki değerlendirme çalışmaları yapılıyorsa veya alanın birden fazla koruma statüsü varsa, ilgili tüm tarafların katılımları sağlanmalıdır.
- Kapsam belirlenirken KÜMED'de kullanılacak/edinilecek verilerin listelenmesi, etkilenecek alanın (çalışma alanı) belirlenmesi, önerilerin listelenmesi ve Liverpool örneğindeki gibi alana özgü etki değerlendirme çalışmalarını yönlendirecek koruma-yönetim politikaları hazırlanmalı/hazırlanmış olmalıdır.
- Ana değerlendirme süreci KÜMED kapsam raporuna bağlı olarak KÜMED ekibi tarafından gerçekleştirilirken potansiyel etkiler öneriden sorumlu tasarım ekibiyle tartışılarak öneri için alternatiflerin belirlenmesine olanak sağlanmalıdır.
- Kültürel Miras Etki Değerlendirme süreci, önerilerin ilk kurgu ve tasarım aşamalarıyla birlikte başlatılmalı ve yönetilmelidir. Bu kapsamda, önerinin öncelikle konum, sonra ise fizik-mekân ve mimari özelliklerine ilişkin birçok tasarım alternatifinin düşünülmüş olması sürecin etki değerlendirme ile paralel yürütülmesini sağlayacaktır. Böylece, önerinin etkileyeceği kültür varlıklarına göre şekillenen, değiştirilen ve etkileri azaltılmış tasarım çözümlerinin oluşturulması ve koruma bakış açısına göre kabul görmesi kolaylaştırılacaktır.
- Etkiler; olumlu-olumsuz, kısa-uzun vadeli, geri döndürülebilir-döndürülemez, doğrudan-ikincil, kümülatif vb. sınıflandırılarak olumsuz, geri döndürülemez, doğrudan ve kümülatif etkiler ayrıntılı çalışılmalıdır.
- Miras-etki ilişkisini özetleyen yöntemsel (matris, tablo

vb.) sunumlara bağlı kalmaksızın, etki analizinin tüm yönleriyle verilmesi amaçlanmalıdır. Bunun için kültür mirasının tüm niteliklerine tek tek etkide bulunması beklenen tüm önerilere ilişkin değerlendirmeler metin yoluyla verilmeli, tablolarda özetlenmelidir.

- Hem miras koruma politikaları hem gelişme önerileri hem de ikisi arasındaki bağı sağlayan aşamanın etki azaltma olduğu unutulmamalıdır. Etki azaltma aşaması, bu nedenle, ön değerlendirmeden ana değerlendirme aşamalarına kadar varlığını sürdürmeli ve önerileri şekillendirmeye devam etmelidir.
- Değerlendirme çalışmasının, izleme ve yönetim süreçleri Hollanda örneğindeki gibi paydaşlarca oluşturulan bir kurulca idare edilebileceği gibi; yönetim planı ve yerel planlama ekiplerince de sürdürülebilir. Önemli olan, değerlendirme çalışmasının koruma-yönetim süreçleriyle sıkı bağ kurmasıdır.
- Gerçekleştirilen her bir KÜMED, ülke KÜMED sisteminin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için kullanılacak şekilde değerlendirilmeli ve saklanmalıdır.

Sonuç

Küresel ölçekte farklılaşan KÜMED yaklaşımları içinde ICOMOS tarafından geliştirilen ve koruma alanlarındaki değişimleri yönetmede teknik bir yöntemler bütünü sunan rehberin dışında, kültürel mirası tüm ayrıntılarıyla düşünüp merkeze koyan güçlü bir perspektife rastlanamamaktadır. Bununla birlikte, ICOMOS Rehberi'nin günümüzün hızlı değişimlerine cevap verecek biçimde güncellenen ülke planlama-etki değerlendirme-koruma sistemi içine yerleştirilmesi aktif uygulama için kaçınılmaz görünmektedir. Tablo 1'de temel özellikleri verilen KÜMED örneklerinden; İngiltere, Hollanda ve ABD'deki KÜMED pratiklerinde, mevzuatta yapılan yeniliklere karşın, hâlâ önerilen yatırımlara göre işletilmesi gerçeğine karşı net bir tavır konulması için KÜMED'in birleştirici özelliğinin kullanılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu bir yandan kültür varlıklarının korunarak kullanılmasını belirleyen alana özgü yönetim planları, diğer yandan ise kültür mirasının içinde bulunduğu büyük çevrenin dönüşümünü yöneten politika, plan ve projeleri birbirine bağlamalıdır. Bu nedenle, KÜMED alanında dünya ölçeğinde sürecin açıkça belirlenmesi bağlamında çözümlere de ihtiyaç vardır.

İncelenen KÜMED deneyimleri ve Türkiye'deki eksiklikler göz önüne alındığında; yasal KÜMED gerekliliğinin ve temel ilkelerin tanımlanmasının ardından, KÜMED'in koruma-yönetim-planlama süreçlerindeki bütünleştiriciliğinin de ayrıca belirlenmesi gerekmektedir. Bir kültürel miras çevresinin değişim kavramı üzerinden korunmasında sorumluluk dağıtan yönetim planı KÜMED'in kapsam belirlenmesinde önemli bir dayanak olacaktır. Alanda söz sahibi olan, alanın değişimini isteyen ve değişimlerden etkilenen

Tablo 1. İncelenen KÜMED Örneklerinin Temel Özellikleri

İNCELENEN KÜMED ÖRNEĞİ	TEMEL ÖZELLİKLERİ
Liverpool Waters'ın Liverpool Dünya Miras Alanı'nın Üstün Evrensel Değeri Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi- <i>İngiltere, 2011</i>	<ul style="list-style-type: none"> KÜMED ekibinin; mimari ve kentsel koruma, arkeoloji ve planlama uzmanlarından oluşturulmuş olması Mirasın öneminin; tüm kültür varlıkları, tüm karakter alanları, DMA bütünü ve görsel ilişkiler bağlamında tanımlanması ICOMOS Rehberi ve Liverpool DMA'nın önemine dayanan, alana özgü etki değerlendirme yönteminin geliştirilmesi Halk katılımının sağlanamamış olması Ülke mevzuatınca tanımlanmayan KÜMED'in farklı sonuçlara ulaşan iki örneğinin daha var olması İncelenen KÜMED çalışmasının sonuçlarına da yansıyan; projenin DMA'nın ÜED, özgünlük ve bütünlüğü üzerinde yarattığı geri döndürülemez etkiler nedeniyle, Liverpool'un 2021 yılında dünya miras listesinden çıkarılması ile sonuçlanmıştır.
Kinderdijk-Elshout Dünya Miras Alanı'na önerilen mekânsal gelişmeler KÜMED örneği- <i>Hollanda, 2016</i>	<ul style="list-style-type: none"> ICOMOS KÜMED yaklaşımının ülke koruma-etki değerlendirme-planlama mekanizmasıyla bütünlük sağlanarak uygulanması Süreç boyunca, her aşamada aktif paydaş katılımı ve danışmanın sağlanması Çalışmaya miras-öneri-etki değerlendirme çerçevesinde KÜMED ilkelerinin belirlenerek başlanması DMA'nın tanımlanırken; temel nitelikler, bütünlük ve özgünlük kavramlarının miras öğeleri üzerinden somutlaştırılarak verilmesi Kümülatif etkilerin, önerilerin sadece etkileri değil, çözümleri de birleştirilerek değerlendirilmesi Mekânsal öneriler içinde yer alan rekonstrüksiyon dışındaki koruma önerilerinin kabulü ve 2019 yılında ziyaretçi merkezinin kullanıma açılması ile sonuçlanmıştır.
York Kenti Yerel Planı Kültür Mirası Etki Değerlendirmesi- <i>İngiltere, 2018</i>	<ul style="list-style-type: none"> KÜMED'in ülke mevzuatı içinde tanımlanması, açıklanması ve uygulamaya konulması Paralel ilerleyen planlama ve etki değerlendirme süreçleri içinde alt süreç olarak gerçekleştirilmesi Kentin miras alanları üzerine hazırlanmış önceki çalışmalara temellendirilerek kültür varlıklarının kentsel ölçekteki öneminin ayrıca belirlenmesi Gelişme alternatiflerinin ayrı bir aşama altında değerlendirilmesi KÜMED'in tüm basamaklarında ülkenin korumadan sorumlu kurumuna danışılmasına karşın aktif ve tam katılımın sağlanmamış olması KÜMED çalışmasında ortaya konulan olumsuz etkilerin önlenmesi amacıyla yerel planda kentsel peyzajın daha iyi korunmasına yönelik kararlar verilmesi, özellikle yeni yapılaşma kararları için ilkeler belirlenmesi kararlaştırılmış fakat planın önerdiği yeni konut alanları ile ilişkili olarak merkezi hükümetin itirazları devam etmiş, plan hala onaylanmamıştır.
Özgürlük Anıtı Yeni Müze İnşası Çevresel Değerlendirmesi- <i>ABD, 2016</i>	<ul style="list-style-type: none"> KÜMED'in ülke mevzuatınca, etki değerlendirme ve koruma mekanizmalarını aktör katılımı üzerinden birleştirilerek tanımlanmış olması Temel etki değerlendirme analizine kadar; alanda söz sahibi olan tüm aktörlerin sürece katılarak etkilerin değerlendirilmesini yönlendirmesi Alternatiflerin, konum, kentsel ve mimari tasarım nitelikleri bağlamında hazırlanması ve değerlendirmeye tabi tutulması Etki değerlendirme kapsamının; yöntem belirleme, alternatif değerlendirme, kümülatif etkiler ve etki azaltma önlemlerinin birlikte gerçekleştirilmesine imkân verecek biçimde geniş tutulması Değerlendirmenin ardından izleme ve yönetim süreçlerinin net olarak tanımlanması ve paydaşlarca oluşturulmuş izleme komitesi yoluyla sürecin takip edilmesi KÜMED kapsamında değerlendirilen alternatifler içinden seçilen müze tasarımı, 2019 yılında hayata geçirilmiştir.
Haliç Metro Geçiş Köprüsü Görsel Etki Değerlendirmesi- <i>Türkiye, 2011</i>	<ul style="list-style-type: none"> KÜMED ekibinin yabancı olması KÜMED'in kapsamının çalıştaylar gerçekleştirilerek belirlenmesi Sadece merkezi ve yerel yönetimlerin katılımlarının sağlanması Analizlerin benzer özellikteki diğer çalışmalarla karşılaştırma yapılarak gerçekleştirilmesi Ne miras alanının korunmasına yönelik ne de önerinin mirasla ilişkisini iyileştirmeye, etkilerini azaltmaya

Tablo 1. İncelenen KÜMED Örneklerinin Temel Özellikleri (*devamı*)

İNCELENEN KÜMED ÖRNEĞİ	TEMEL ÖZELLİKLERİ
Avrasya Tüneli Projesi Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirmesi- <i>Türkiye</i> , 2011	<ul style="list-style-type: none"> yönelik hiçbir çalışma içermemesi Yapılan KÜMED çalışmasından ziyade, dünya miras merkezinin proje sorumlularıyla kurdukları diyaloglar neticesinde; değerlendirmeye bağlı kalmaksızın inşaatın sürdürülmesi nedeniyle, köprü tasarımında az değişiklik yapılmış; alternatif üretilmemiş; köprü 2014 yılında kullanıma açılmıştır. KÜMED'in, uluslararası finans kurumlarından projeye maddi destek almak için gerçekleştirilmiş olması Tek bir uzman danışmanlığı ile hazırlanmış olması Sadece kültür miras alanı ve kültür varlıklarının geçmişi içermesi, projenin miras üzerine etkilerinin incelenmemiş olması Katılımın var olmaması Dar kapsamı, proje ÇED süreciyle ilişkisinin zayıflığı ve uluslararası ilkeleri yansıtmaması nedeniyle KÜMED niteliği göstermemesi Ülke mevzuatınca ÇED'den muaf tutulan proje 2016 yılında tamamlanmış; proje onayından sonra yapılan etki çalışmaları ve UNESCO DMM talepleriyle tünelin inşası sırasında rota değişikliği yapılabilmıştır.

KÜMED: Kültürel Miras Etki Değerlendirme, DMA: Dünya Miras Alanı, ICOMOS: International Council on Monuments and Sites, ÜED: Üstün Evrensel Değer, ÇED: Çevresel Etki Değerlendirme, UNESCO: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, DMM: Dünya Miras Alanı.

tüm paydaşlar yönetim planı yoluyla KÜMED ile doğrudan bağlantı kurmaları gerekmektedir. Böylece, Liverpool Waters, Haliç Metro Geçiş Köprüsü ve Avrasya Tüneli KÜMED örneklerindeki katılımın sağlanmamasının önüne geçilecek; proje sahibi-yerel yönetim iş birliğiyle hızlıca onaylanan gelişme önerilerinin kültür mirası ile ilişkisi her yönüyle ele alınabilecektir.

Koruma politikalarının ve kararlarının mekânsallaştırılması konusunda her ne kadar uluslararası bağlamda koruma-yönetim birlikteliği savunulsa da pratikte, bu durum Türkiye'de birlikte işletilememektedir. Bu nedenle KÜMED, mekânsal önerilerin yönetim politikaları ile mekânsal koruma kararları bağlamında değerlendirilmesini birleştiren bir yapıya da kavuşturulmalıdır. Bu da, özellikle kültürel miras önem belirleme aşamasında aynı çevre üzerinde çalışan üç konunun -yönetim planı, koruma (imar) planı, KÜMED- aynı veriyi kullanması ve aynı bilgiyi paylaşabilmesi anlamına gelmektedir. Bütün etki değerlendirme teorilerinde söz edilen, değerlendirmenin plan/proje üretimiyle başlatılmasına olanak sağlayan yönetim planı çatısı altında veri toplama, bilgi üretme ve önem belirleme sonrasında; gelişme için alternatiflerin düşünülmesi de önem kazanmaktadır. Hollanda ve ABD'de görüldüğü üzere, ön değerlendirme aşaması alternatiflerin genel konseptinin oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. Ana etki değerlendirmesi aşamasında ise seçilen alternatifin ya da alternatiflerin kültürel miras niteliklerine göre ne kadar esnek bir tasarıma sahip olabileceği araştırılmalıdır. Bu kapsamda, ön değerlendirme aşaması mirasa uyumlu çağdaş tasarımların araştırılması için bir ön eleme sağlarken; temel etki analizi önerinin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesinde yardımcı olacaktır.

Böylece, KÜMED yoluyla değişim öneri ile birlikte değerlendirilmiş, mekânsal koruma kararları bütüncül olarak alınmış, koruma-gelişme dengesi kurulmuş ve süreç boyunca tüm aktörler buna katkı sağlamış olacaktır. Yönetim planı ise, KÜMED'in izleme-yönetim aşamasıyla kültürel miras değişimlerini yönetmeye devam edecektir. Değişimin yönetilmesinden sorumlu olması nedeniyle yönetim planı, kültürel mirasa ileride de önerilen gelişmeler için gerçekleştirilen her bir KÜMED çalışmasını bünyesinde barındırmalıdır. Bu yolla, KÜMED-yönetim planı bütünleşmesi sağlanarak, sonraki çalışmaları yönlendirecek kapasite de geliştirilmiş olacaktır.

Kültürel miras zengin çevrelerin ve sit alanlarının ölçekleri düşünüldüğünde, yerelden başlayan süreçler bütününün kurgulanması gerektiği de açıktır. Bunun için ülke ölçeğindeki temel koruma-etki değerlendirme-planlama ilişkisinin netleştirilmesi ve genel KÜMED sürecinin tanımlanmasının ardından yönetim planı-KÜMED-koruma planı bağında alana özgü değerlendirmeler söz konusu olmalıdır. Yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarı uygulanan KÜMED çözümleri sunulmadan, Türkiye'nin mekânsal planlama sorunları içerisindeki plan dışı önerilerin ve merkezi yönetim müdahalelerinin önlenmeden uygulanabilir bir KÜMED tarifi yapılması olanaksız görünmektedir. Bununla birlikte, KÜMED'in ÇED ve SÇD'den ayrıştırılırken hangi biçimlerde üst ölçekli etki değerlendirme çalışmalarıyla bağlantı kuracağı da tarif edilmelidir.⁷

Metinde aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır.

AB: Avrupa Birliği.

ABD: Amerika Birleşik Devletleri.

⁷ Aksi belirtilmedikçe tüm fotoğraf, çizim ve tablolar yazarlara aittir.

ACHP: Advisory Council on Historic Preservation (Tarihi Koruma Danışma Konseyi).

ÇED: Çevresel Etki Değerlendirme

CEQ: Council on Environmental Quality (Çevresel Kalite Konseyi).

ÇSED: Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme.

DMA: Dünya Miras Alanı

DMM: Dünya Miras Merkezi.

EBRD: European Bank for Reconstruction and Development (Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası).

EH: English Heritage.

EIA: Environmental Impact Assessment (Çevresel Etki Değerlendirme).

EU: European Union (Avrupa Birliği).

ICOMOS: International Council on Monuments and Sites (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi).

IUCN: International Council for Conservation of Nature (Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği).

IFC: International Finance Corporation (Uluslararası Finans Kurumu).

KÜMED: Kültürel Miras Etki Değerlendirme. Bu kısaltma yazar tarafından önerilmiştir. Türkçe olarak KMED kısaltması da kullanılmaktadır.

NEPA: National Environmental Policy Act (Ulusal Çevre Politikası Yasası).

NHPA: National Historic Preservation Act (Ulusal Tarihi Koruma Yasası).

NPS: National Park Service (Ulusal Park İdaresi).

SÇD: Stratejik Çevresel Değerlendirme.

SD: Sürdürülebilirlik Değerlendirmesi.

UNESCO: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü).

US: United States (Birleşik Devletler).

ÜED: Üstün Evrensel Değer.

WABO: Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Fiziksel Durumlar için Tek İzin).

WHC: World Heritage Centre (Dünya Miras Merkezi).

Kaynaklar

Ahunbay, Z. (2006). Hasankeyf in the Context of Cultural Heritage Preservation in Turkey. Online article. Istanbul Technical University Department of Restoration, 1-24.

Akkaş, Y. (2012). Türkiye’de Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) yönetmeliklerinin değişim süreci (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.

Alan Başkanlığı (2018). Istanbul Historic Peninsula Management Plan, Istanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı.

ATAŞ. (2011a). Environmental and Social Impact Assessment for the Eurasia Tunnel Project Istanbul, Turkey, Volume I, Non Technical Summary (NTS), Final Report.

ATAŞ. (2011b). Avrasya Tüneli Projesi Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirmesi, İstanbul, Türkiye, Cilt II, Ana Rapor, Nihai Rapor.

Australia ICOMOS. (1999). The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance., https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf.

Benli, G. (2013). İstanbul Perşembe Pazarında Bir Mimar Sinan Eseri; Yeşildirekli Hamam ve Haliç-Metro Köprüsü Etkileşimi.

Bond, S. (2011). Assessment of the potential impact of the proposed Liverpool Waters master plan on O.U.V. at Liverpool Maritime Mercantile W.H.S. for English Heritage, Liverpool English Heritage.

Bond, A., Langstaff, L., Baxter, R., Kofoed, H. G. W. J., Lisitzin, K., and Lundström, S. (2004). Dealing with the cultural heritage aspect of environmental impact assessment in Europe. Impact Assessment and Project Appraisal, 22(1), 37-45.

Bulles, J., Cartigny, B., and Bollen, P. (2017, October). Analyzing the New 2019 Dutch Environment and Planning Act. In OTM Confederated International Conferences, On the Move to Meaningful Internet Systems (pp. 163-172). Springer: Cham.

City of York Council. (2018a). City of York Local Plan-Publication Draft, February 2018 (Regulation 19 Consultation).

City of York Council. (2018b). York Local Plan Final Submission Covering Letter.

City of York Council. (2017). City of York Heritage Impact Appraisal Pre-publication (Reg 18 Consultation), September 2017.

City of York Council. (2014). City of York Local Plan – Publication Draft 2014.

City of York Council. (2013). Heritage Topic Paper Update (June 2013).

Council on Environmental Quality (C.E.Q.) & Advisory Council on Historic Preservation (ACHP). (2013). NEPA and NHPA A Handbook for Integrating NEPA and Section 106.

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği. (1993). T.C. Resmi Gazete, 21489, 7 Şubat 1993.

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği. (1997). T.C. Resmi Gazete, 23028, 23 Haziran 1997.

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği. (2002). T.C. Resmi Gazete, 24777, 6 Haziran 2002.

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği (2014). T.C. Resmi Gazete, 28784, 3 Ekim 2013.

European Commission (2009). Impact Assessment Guidelines. http://ec.europa.eu/smart-regulation/impact/commission_guidelines/docs/iag_2009_en.pdf, Erişim tarihi: 16 Mart 2018.

Evans, D. (2018). Dutch National Spatial Planning in transition (presentation). P.B.L. Netherlands Environmental Assessment Agency. From: <https://espon.public.lu/dam-assets/dossiers/Evers-Dutch-National-Spatial-Planning-in-transition.pdf>.

Gaillard, B., and Rodwell, D. (2015). A Failure of Process? Comprehending the Issues Fostering Heritage Conflict in Dresden Elbe Valley and Liverpool—Maritime Mercantile City World Heritage Sites. The Historic Environment: Policy & Practice, 6(1), 16-40.

ICOMOS. (2011). Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties. <https://www.icomos.org>.

- org/world_heritage/HIA_20110201.pdf.
- ICOMOS. (2005). Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas. <https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/xian-declaration.pdf>.
- ICOMOS. (1990). Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage. <https://www.icomos.org/en/practical-information/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/160-charter-for-the-protection-and-management-of-the-archaeological-heritage>.
- ICOMOS. (1983). Advisory Body Evaluation of Statue of Liberty.
- ICOMOS Mission to the Historic Areas of Istanbul, 8-13 May 2008.
- King, T. F. (1998). How the archeologists stole culture: a gap in American environmental impact assessment practice and how to fill it. *Environmental Impact Assessment Review*, 18(2), 117-133.
- Kloos, M., Korus, C., Tebart, P., and Wachten, K. (2011). Independent assessment of the visual impact of the golden horn metro crossing bridge on the world heritage property "Historic Areas of Istanbul".
- Kloos, M. (2017). Heritage Impact Assessments as an Advanced Tool for a Sustainable Management of Cultural UNESCO World Heritage Sites: From Theory to Practice. In Albert, M. T., Bandarin, F., Roders, A. P. (Eds.), *Going Beyond*. (pp. 335-350). Springer, Cham.
- Koivurova, T. (2011). Transboundary Environmental Impact Assessment in International Law. In Marsden, S., and Koivurova, T. (Eds.), *Transboundary Environmental Impact Assessment in the European Union*. (pp. 15-37). Oxon: Earthscan.
- Land-id. (2016). Kinderdijk-Elshout World Heritage Site Heritage Impact Assessment of Site Developments, in collaboration with Cultuurhistorische Projecten.
- Land-id. (2015). Werelderfgoed Kinderdijk-Elshout Management plan, in collaboration with Cultuurhistorische Projecten.
- Ministry of Infrastructure and the Environment. (2011). All-in-one Permit for Physical Aspects (Omgevingsvergunning) in a nutshell, Ministry of Infrastructure and the Environment.
- National Environmental Policy Act (1969). Public Law 91-190, 42 U.S.C. 4321-4347, January 1, 1970, as amended by Pub. L. 94-52, July 3, 1975, Pub. L. 94-83, August 9, 1975, and Pub. L. 97-258, § 4(b), Sept. 13, 1982
- The National Park Service (N.P.S.). (2016a). Statue of Liberty National Monument New Museum Construction Environmental Assessment.
- The National Park Service (N.P.S.). (2016b). Statue of Liberty National Monument New Museum Construction Heritage Impact Assessment.
- Özer, A. Ö. (1996). Çevresel Etki Değerlendirmenin Kısa Bir Tanıtımı – nedir ne değildir? Planlama mesleği ile ilişkisi nasıldır? Özer, A. Ö., Arapkirlioglu, K., and Erol, C. (Eds.), *Plancı Gözüyle Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre ve Çevresel Etki Değerlendirmesi* (s. 69-98). Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- Partidario, M. R. (2012). Impact Assessment. International Association for Impact Assessment (IAIA). http://www.iaia.org/uploads/pdf/Fastips_1%20Impact%20Assessment.pdf, erişim tarihi 14 Ocak 2017.
- Patiwael, P. R., Groote, P., and Vanclay, F. (2018). Improving heritage impact assessment: an analytical critique of the ICOMOS guidelines. *International Journal of Heritage Studies*, 1-15.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2016). Report on the state of conservation and proposed plans for spatial developments within the Mill Network in Kinderdijk-Elshout WHS. http://www.leefbaarheidkinderdijk.nl/wp-content/uploads/2017/02/SoC-report-Kinderdijk_eng.pdf
- Roders, A. P., and Hudson, J. (2011). 12 Change Management and Cultural Heritage. *Facilities Change Management*, 175.
- Ronayne, M. (2005). The cultural and environmental impact of large dams in southeast Turkey. National University of Ireland, Galway and Kurdish Human Rights Project.
- Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliği (2017). T.C. Resmi Gazete, 30032, 8 Nisan 2017.
- Tankut, G. (1991). Kentsel arkeolojik alanlarda arkeolojik değerlerin kent hayatına katılımı, korumanın fiziksel planlama boyutu. *Arkeolojik Sit Alanlarının Korunması ve Değerlendirilmesi I. Ulusal Sempozyumu*, 14-16.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT). (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*.
- TMMOB ŞPO. (2011). *Avrasya Tüneli Projesi Değerlendirme Raporu*.
- The Peel Group. (2010). *Liverpool Waters – Environmental Statement Non-Technical Summary*. https://www.iema.net/assets/nts/WYG/Liverpool_Waters_NTS_Full_Final.pdf
- Uluçam, A. (2006). *Hasankeyf Kazısı, 2004*. T.C. Kültür Varlıkları ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, ed, 27, 147-160.
- UNESCO (2005). *Vienna Memorandum on "World Heritage and Contemporary Architecture - Managing the Historic Urban Landscape"*. http://unesco.it/uploads/file/failai_VEIKLA/kultura/RA_Vienna_memorandum.pdf.
- Vakhitova, T. V. (2013). *Enhancing Cultural Heritage in an Impact Assessment Process: Analysis of Experiences from the U.K. World Heritage Sites* (Doctoral thesis). <https://doi.org/10.17863/CAM.22762>.
- van Marrewijk, D., and de Vries, B. (2016). *Impetus for World Heritage in the Netherlands*, World Heritage No. 79, UNESCO Publishing, s. 59.
- WHC. (2006). *Joint ICOMOS/UNESCO (WHC) Expert Mission Report / Rapport De Mission Conjointe Des Experts De L'icomos Et De L'unesco (CPM) Historic Areas of Istanbul (Turkey) (C 356) / Zones historiques d'Istanbul (Turquie) (C356) 6-11 April 2006 / 6-11 avril 2006*. <http://whc.unesco.org/archive/2006/mis356-2006.pdf>.
- WHC. (2007). WHC-07/31.COM/7B State of conservation of World Heritage properties inscribed on the World Heritage List. Turkey – Historic Areas of Istanbul. <https://whc.unesco.org/en/soc/1030>.
- WHC. (2009). WHC-09/33.COM/7B.Add State of conservation of World Heritage properties inscribed on the World Heritage List. Turkey – Historic Areas of Istanbul. <https://whc.unesco.org/en/soc/767>.
- WHC. (2010). WHC-10/34.COM/7B State of conservation of World Heritage properties inscribed on the World Heritage List. Turkey – Historic Areas of Istanbul. <https://whc.unesco.org/en/soc/524>.
- WHC. (2012). WHC-12/36.COM/7B State of conservation of World Heritage properties inscribed on the World Heritage List. Turkey – Historic Areas of Istanbul. <https://whc.unesco.org/en/soc/270>

- WHC. (2015). Historic Areas of Istanbul State Conservation Report. <https://whc.unesco.org/en/soc/3298>.
- Yaraş, A. (2011). Antik Sağlık Merkezi Alliano ve Hastanesi. In Uluslararası Bergama Sempozyumu. International Bergama Symposium (07-09 Nisan 2011) (pp. 372-387).
- Zeren-Gülersoy, N. (2008). Istanbul project: Istanbul historic peninsula conservation study, Istanbul: Istanbul Technical University, Faculty of Architecture.
- URL-1. <https://whc.unesco.org/en/list/1150>, Erişim tarihi: 18.02.2019.
- URL-2. <https://www.liverpoolwaters.co.uk/the-project/>, Erişim tarihi: 18.02.2019.
- URL-3. <https://www.kinderdijk.com/discover/the-story/>, Erişim tarihi: 06.03.2019.
- URL-4. <https://whc.unesco.org/en/list/307/>, Erişim tarihi: 07.03.2019.
- URL-5. <https://www.ab.gov.tr/files/kronoloji.pdf>, Erişim tarihi: 17.11.2018.
- URL-6. http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=2020&tipi=3&sube=0, Erişim tarihi: 14.12.2018.
- URL-7. <https://whc.unesco.org/en/list/818/gallery/>, Erişim tarihi: 30.12.2020.
- URL-8. http://www2.dsi.gov.tr/ilisu_projesi.pdf, Erişim tarihi: 23.11.2018.
- URL-9. <https://whc.unesco.org/en/list/1150/>, Erişim tarihi: 25.08.2021.
- URL-10. <https://www.uab.gov.tr/haberler/tarihi-acilis-avrasya-tuneli?PageSpeed=noscript>, Erişim tarihi: 03.09.2021.